

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2024, 11 (1), 197-226

SEMAVÎ DİNLERDE KADIN
(Karşılaştırmalı Bir İnceleme)

Women In Heavenly Religions
(A Comparative Review)

İsmet EŞMELİ

Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Dinler Tarihi, Orcid: 0000-0002-4551-0309, esmeliismet@gmail.com.

Mehmet ÜMITLİ

Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
İslam Hukuku, Orcid: 0000-0002-7195-7200, mehmetumutli@gmail.com.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	06.04.2024
Kabul Tarihi / Accepted:	29.05.2024
Yayın Tarihi / Published:	30.06.2024
Cilt / Volume:	11
Sayı / Issue:	1
Sayfa/ Pages:	197-226

Atıf / Cite as: Eşmeli. İsmet. Ümitli. Mehmet. "Semavî Dinlerde Kadın (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)" (Women In Heavenly Religions (A Comparative Review)). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 11/1 (2024), 197-226. DOI: 10.17859/pauifd.1466006

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 11 (1) 2024: 197-226

**SEMAVÎ DİNLERDE KADIN
(Karşılaştırmalı Bir İnceleme)***

İsmet EŞMELİ*
Mehmet ÜMITLİ**

Öz

Din, insanlık tarihiyle birlikte var olan ve insan hayatının bireysel olsun sosyal olsun tüm alanlarını kapsayan bir olgudur. Bu bağlamda çalışmamızda dinlerde kadın algısını kutsal metinlerde yer alan öğretileri farklı açıklardan değerlendirerek bireysel ve toplumsal hayattaki yansımalarını tarihsel süreç ve ilgili alan bağlamında incelenmiştir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın kadın ile ilgili öğretisi öncelikle her din kendi içerisinde değerlendirilmiştir. Öncelikle bu dinlerin kadın olgusu ve kadının ontolojik konumuna dair öğretilerinin mahiyeti ortaya konulmuştur. Daha sonra bu üç dinin kadın olgusu ve kadının konumu hakkındaki kabulleri ontolojik konumu, din, aile, eğitim, siyasî-sosyal hayat ve modern dönemdeki durumları açısından ele alınmıştır. Yahudilik ve Hıristiyanlığın kutsal metinlerinde kadın ile ilgili birebirinden farklı bilgiler mevcut olmakla birlikte kadının olumsuz bir imaja sahip olduğuna vurgu vardır. İslam'da ise, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta kadına dair olan olumsuz algılar düzeltilmiş olup kadın, erkek gibi bir birey olarak kabul edilmiştir. İslam'da erkeğe tanınan hakların kadına da tanındığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, İslam, Yahudilik, Hıristiyanlık, Algı.

**Women In Heavenly Religions
(A Comparative Review)**

Abstract

Religion is a phenomenon that exists with human history and covers all areas of human life, both individual and social. In this context, in our study, the perception of women in religions and the teachings in the sacred texts were evaluated from different perspectives and their reflections in individual and social life were examined in the context of the historical process and the relevant field. The teachings of Judaism, Christianity and Islam regarding women were primarily evaluated within each religion. First of all, the nature of the teachings of these religions regarding the phenomenon of women and the ontological position of women are revealed. Then, the acceptances of these three religions about the phenomenon of women and the position of women were discussed in terms of their ontological position, religion, family, education, political-social life and their situation in the modern period. Although there is different

* Yazarlar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi, Orcid: 0000-0002-4551-0309, esmeliismet@gmail.com.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku, Orcid: 0000-0002-7195-7200, mehmetumutli@gmail.com.

information about women in the sacred texts of Judaism and Christianity, there is an emphasis on the negative image of women. In Islam, the negative perceptions about women in Judaism and Christianity have been corrected and women are accepted as individuals like men. It is seen that the rights granted to men in Islam are also granted to women.

Keywords: Woman, Islam, Judaism, Christianity, Perception.

Structured Abstract

The teachings of religions are generally shaped within the framework of the information contained in their sacred texts. However, it is not limited to sacred texts only. The events experienced by religious people throughout history and the cultures and religions they encounter also have an impact on the teachings of religions. The issues determining the position of women in the Jewish holy texts are generally interpreted negatively in the context of narratives about the creation of women and their fall into error. The interpretation of sacred texts by the patriarchal society also had a significant impact on the negative perception of women in Judaism. In Judaism, a distinction or status difference between men and women, starting from creation, has been a dominant understanding in almost every period of Jewish history and in the social and religious areas of the Jewish society. In Judaism, women have a secondary status in the context of responsibility. Woman was created for man. Because of her mistake, she has to depend on men due to her weak character and seductive qualities. In terms of religious responsibilities, women have limited responsibilities in Judaism. Women are religiously prevented from witnessing, participating in time-bound rituals, learning, reading and teaching the Torah, receiving inheritance, and having the authority to divorce. This reinforces the understanding that women are directly addressed by God. God only addresses women under the responsibility of her father or husband. It is also sufficient for a woman if her husband or father fulfills a religious commandment. In short, the perception of women in Judaism is negative, except for some periods and examples, and women are considered to have a secondary status. Although it has been accepted and practiced in the modern period with the Jewish Enlightenment that women are no different from men, this is not a situation adopted by all Jewish groups.

It can be said that Christianity's perception of women is largely inherited from Judaism. In Christianity, the creation of women, their sin and the Prophet Muhammad. There is a negative perception because it led Adam to sin. Although women are equal to men in dealing with God, they have a secondary status in terms of responsibility and perception. Women, who have a negative perception of being seductive, lacking sufficient intelligence, and having a weak character, do not have the same responsibilities as men in matters such as participating in religious rituals and serving in the church. Although there was a positive perception of women during the time of Jesus, there were some changes in the perception of women in parallel with the changes that occurred after the reform movements under the influence of the Church Fathers' ideas about women. In short, the perception of women in Christian scriptures is negative, as they are not equal to men. However, today, although not in the sacred texts of Christianity, there is an atmosphere in favor of women in the areas of women's rights and freedoms in modern literature. Islam has also eliminated the deficiencies and incorrect practices in previous belief systems and holy books regarding women's rights and status. In this respect, it can be seen that women's rights and freedom areas are clearly stated in Islamic thought. In Islam, it can be seen that all the basic human rights granted to men are also granted to women. There is no difference between men and

women in terms of fundamental rights such as the right to life, the right to acquire and dispose of property, the protection of personality and dignity, freedom of belief, thought and expression, the right to education and the right to found a family. In the field of commercial and debt law, women have all the rights that men have. It seems that the attitude of the Islamic religion on this issue is a human-oriented approach, not gender-based. In this sense, the Islamic religion drew attention to the place and dignity of women in society and made determinations and warnings about their rights and freedoms. The changes and innovations made are arranged in a way that is not specific to the elite women in a certain part of the society, but concerns all women from all segments of the society and in accordance with the ordinary flow of life. The Islamic religion has given women the value they deserve and accepted them as an important element of society and family. Especially Hz. As can be understood from the Prophet's behavior towards women, it can be seen that women are given extensive rights in Islam. In this respect, it can be said that women gained their true identity with the religion of Islam.

GİRİŞ

Din, insanlık tarihiyle özdeş ve insanların hayat anlayışının belirleyicisi olan bir olgudur. İnanan için din, insan hayatının her alanında belirgin bir şekilde kendisini hissettiren bin unsurdur. İnsan hayatının tüm alanlarına dair öğretiye sahip olan din, insanın doğum öncesi, doğum anı, doğum sonrası, ölüm öncesi, ölüm anı ve ölüm sonrası gibi geçiş dönemlerine anlam yükleyen ve bu dönemleri anlamlı kılan öğretiler içerdiği gibi insanın yeme-içme, alış-veriş, giyim-kuşam, sosyal-siyasal ve maddi ilişkilere anlam yükleyen ve bu alanlardaki davranışların mahiyetini belirleyen öğretileri de bünyesinde barındırmaktadır. Aynı zamanda din insanın insan algı ve anlayışını belirlemesi bağlamında etkin bir unsurdur.¹ Dinin kutsal metinlerinde ve bu kutsal metinlerin yorumunda yer alan bilgiler Tanrı-insan, insan-insan, insan-tabiat, ilişki ve algılarını yönetip yönlendirmektedir.

Dinlerin kadın ile algıları yine o dinlerin sahip olduğu kutsal metinler çerçevesinde şekillenmektedir. Öncelikle evrenin ve insanın yaratılması ile ilgili dinlerin öğretileri inananın bu konulardaki kabulünü belirleyeceği kuşkusuzdur. Yahudiliğin kadın algısı kutsal metninde kadın ile ilgili yer alan pasajlara göre şekillenmiştir. Ancak sadece kutsal metindeki bilgilerin kadın olgusunda etkili olduğunu belirtmek de bir eksiklik olacaktır. Çünkü din hem dinamik bir süreci gerektirmektedir hem de dinin öğretilerinin anlaşılması birçok unsurla birlikte gerçekleşmektedir. Kutsal metinde yer alan bilgileri anlayan, yorumlayan ve bireysel ve toplumsal hayatta uygulayan insandır. İnsan da çevresindeki birçok unsurlardan etkilenecek gelişim göstermektedir. Bu bağlamda Yahudilikte kadın ile ilgili yer alan bilgiler çoğunluk olumsuz olmakla beraber olumlu bakış açısını da yansıtmaktadır. Dinamik süreç dolayısıyla Yahudilikte kadın genel anlamda ikincil ve olumsuz bir imaja sahip olarak algılanmıştır. Dönemsel değişiklikler olmakla birlikte modern dönemde Yahudi Aydınlanmasına kadar kadın ile erkek arasında eşitlikçi bir algı oluşmamıştır. Bu da göstermektedir ki, Yahudiliğin kadın algısı sadece kutsal metin ekseninde şekillenmemiştir. Dinamik süreçlerden etkilenen bir kadın algı anlayışı vardır. Yahudilikte olan bu durum Hıristiyanlık açısından da geçerliliğini korumaktadır. Hıristiyanlıkta da kadın algısı dönemsel değişimlerle birlikte

¹ Şevket Özcan, "İnsana Verilen Değer Ekseninde Çeşitli Dinlerde İnsan: Dinler Tarihi Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Dini Araştırmalar* 19/48, (2016), 203-205.

şekillenmiştir. Bu bağlamda herhangi bir dinin bir husus hakkındaki algı ve anlayışını anlayabilmek için çok yönlü bir araştırma ve analiz gerekmektedir. İslam'ın kadın algısı Yahudilik ve Hıristiyanlıktan farklı olarak olumlu, insan merkezli olmakla birlikte toplumsal açıdan kadın algısı Yahudilik, Hıristiyanlık ve diğer bazı unsurlardan etkilenmiştir. Bu nedenle her ne kadar İslam'da kadın hakkında olumsuz bir kabul olmamakla birlikte Müslüman toplumlarında daha önceki kültürlerin de etkisiyle kadının olumsuz anlaşıldığı hususlar mevcuttur. Bu açıdan dinlerde var olan herhangi bir öğretinin ne olduğundan çok nasıl anlaşıldığı önem arz etmektedir.

1. Yahudilikte Kadın

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'a göre tarihi daha uzun ve eskiye dayanan dindir. Yahudiler açısından Yahudilik, büyük ataları olarak kabul ettikleri Hz. İbrahim ile başlayan ve daha sonraki süreçlerde Tanrı Yahve'nin ahdini zaman zaman yenileyerek günümüze kadar farklı süreçlerden geçmekle birlikte aslı üzere korunan ve Yahudileri kurtuluşa ulaştıracak olan tevhide dayalı bir din olarak kabul edilmektedir. Hz. Musa ile birlikte oluşan Yahudi şeriatı, krallar döneminde gerçekleşen olaylar ve yaşanan sürgünlerle birlikte bazı değişimlere uğramıştır. Babil sürgünü sonrası İsrailoğullarının Ezra önderliğinde tekrar Kudüs'e dönmesinin ardından mabedin yeniden inşası ve kutsal metnin yeniden oluşturulması bu durumun bariz örneklerindedir. Diğer dinlerde olduğu gibi Yahudilikte de her açıdan inananın durumunun belirleyicisi olarak kutsal metinler kabul edilmektedir. Bu bağlamda Yahudiliğin kadın algısı ve mahiyeti Yahudi kutsal metinlerinde yer alan bilgiler çerçevesinde şekillenmiştir. Kadının yaratılması, kadın-erkek ilişkisi, evlilik, aile, kadının dini sorumluluğu, kadının şahitliği, toplumsal-sosyal hayattaki konumu gibi hususlar kutsal metinlerde yer alan öğretilere göre oluşmuş ve benimsenmiştir.²

Yahudilik uzun bir tarihe sahip bir dindir. Tarih içinde farklı süreçlerden geçmiş ve bu süreçlerden etkilenmiştir. Atalar döneminde İsmail'in değil de İshak'ın Yahudilerin ataları olarak kabul edilmesi örneğinde olduğu gibi kadın, soyun devamı için önemli bir unsur olarak kabul edilmiştir. Ancak kadına soyun devamı hususunda kendine verilen bu önem, kutsal metinde yer alan yaratılış anlayışının ve bunun erkek egemen din bilginleri tarafından yorumlanması ve uygulanması sebep ya da sebepleriyle diğer alanlarda atfedilmemiştir. Aksine kadın ikinci bir statüde görülmüştür. Bu durum, Yahudiliğin uzun denilebilecek tarihi boyunca devam etmiştir. Ancak günümüzde Yahudi dünyasında ortaya çıkan yenilenme hareketlerine paralel olarak, özellikle modern dönemlerde ve Avrupa-Amerika gibi coğrafyalarda bazı Yahudi mezhepleri ve akımlarınca kadın algısında algı ve uygulama değişikliğine gidildiği de bir vakıadır.³ Bu da bize dört bin yıllık tarihi olan Yahudilikte diğer alanlarda olduğu gibi farklı dönemlerin ve kültürlerin oluşturduğu etkiyle kadın konusunda da farklı algı ve anlayışların benimsendiğini göstermektedir. Tüm unsurlarıyla ele almak istemekle birlikte çalışmanın hacmini de dikkate alarak

² Bilgi için bk. Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, (İstanbul: Milet ve Nihal Yayınları, 2021); Mustafa Yiğitoğlu, *Yahudilik*, (İstanbul: Kitabı Yayınları, 2022); Salime Leyla Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2023); Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik'te Kadın", *Dinler Tarihinde Kadın*, ed. Bekir Zakir Çoban, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 362-365.

³ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik'te Kadın", *Dinler Tarihinde Kadın*, ed. Bekir Zakir Çoban, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 362-365.

Yahudilikte kadın anlayışı, ontolojik konumu, din, aile ve sosyal hayat ve modern dönemde kadın olmak üzere beş başlıkta ele alınmıştır.

1.1. Kadın Olgusu ve Ontolojik Konumu

Yahudiliğe ait öğretilerin belirleyicisi konumunda olan Yahudi kutsal metinlerinin uzun bir zamanda derlenmiş olması, Yahudiliğin kadın konusunda farklı anlayış ve kadın profilinin oluşmasına sebep olmuştur. En azından Yahudilikte kadın algı ve olgusunda farklı anlayışların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Yahudiliğin yaratılış ile ilgili öğretisinin öncelikle insan algısı üzerinde ve dolayısıyla kadın olgusu ve kadının varlığının mahiyeti hususunda belirleyici bir etkisi bulunmaktadır. Bu açıdan Yahudilikteki kadın olgusu ve ontolojisini oluşturan yine Yahudiliğin temel kutsal metni olan *Tanah*'tır. *Tanah*'ın da uzun ve birbirinden farklı zaman diliminde oluşması dolayısıyla *Tanah*'ta tek düze bir kadın olgu ve ontolojisinden bahsetmek zorlaşmaktadır. Çünkü ilgili kutsal metinler, döneminde yaşanan olaylar ve etkileşimde bulunulan kültürlerden izler taşımaktadır. En azından bu metinler, kaçınılmaz olarak bazen kadının değerli olduğuna bazen de kadının kötü ya da ikincil sınıf insan olduğuna dair olan dönemin ruhundan yorum, anlayış ve uygulama açısından etkilenmiş ve ona göre renk almıştır.⁴ İlk yaratılış hikayesinde erkek ile birlikte Tanrı'ya benzeyen ve onun adına yeryüzüne hâkim olmak üzere yaratılıştaki erkek, asıl unsurdur. Kadının ise erkeğin yanında ikincil bir unsur olduğu belirtilmektedir. Yani kadın, erkeğin kaburga kemiğinden ve ona yardımcı olmak üzere yaratılan bir varlıktır. Buna göre ilk yaratılan erkektir. İkinci yaratılan ise kadındır.⁵ Bu yaratılış hikayesi, Yahudilikte kadın olgusunu ve kadının ontolojik varlığının mahiyetini şekillendirmiştir. Kadının Tanrı'nın yasak kıldığı meyveyi yeme konusundaki yönlendirici ve kandırıcı özelliği dolayısıyla cezalandırıldığı algısı vardır. Bu cezasının da kadının çocuk doğurup kocasına itaat etmek şeklinde olduğu belirtilmektedir.⁶ Söz konusu yaratılış hikayesi ve bu yaratılıştan sonra yaşandığı açıklanan olaylar dolayısıyla Yahudiliğin ilk dönemlerinden günümüze kadar olan kadın algısını ve anlayışını belirleyen unsurların başında yer almaktadır.⁷

Tekvin'de geçen kadının yaratılışı ile ilgili metinlerde bir bakıma kadının daha baskın bir figür olduğu kabul edilmektedir.⁸ Bu metinler yazılıp derlendiği zamanın ruhunu yansıtmakla birlikte kadın Yahudiliğin sonraki dönemlerinde kalıplaşarak norm haline dönüşen anne ve eş olma özelliğiyle pasif ve ikincil konumda olumsuz bir figür olarak kabul edilmiştir. Atalar dönemindeki kadının aktif oluşu ve toplumun üyeliğindeki belirleyici konumu zamanla yerini olumsuz, ikincil ve erkeğe yardımcı olma konumuna bırakmıştır. Dolayısıyla Yahudilikte kadın, mahiyet olarak farklı bir yaratılış algısından ve sonrasında ise yaşanan olaylardan dolayı insan olarak kabul

⁴ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik'te Kadın", 331-332.

⁵ *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), Yar. 1:26; Yar. 2:18 ve 21-23.

⁶ Yar. 2: 16-17, Yaratılış 3: 16-19.

⁷ Asife Ünal, "Yahudilik'te Kadın Algısı", *Kur'an ve Kadın Sempozyumu*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 48-51.

⁸ Geniş bilgi için bk. Hakkı Şah Yasdıman, "Yahudilikte Kadınlarla İlgili Müspet Söylemler Bağlamında Bazı Tespitler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2002), 123-145.

edilmekle birlikte erkek ile eşit bir varlığa, hakka ve sorumluluğa sahip değildir.⁹ Daha sonraki süreçte rabbani dönemde de kadın ile ilgili algıda farklılıklarla birlikte evlilik bağlamında erkeğin tamamlayıcısı ve yardımcısı olmakla yüceltilmiş, erkeğin kadına karşı nezaketle davranması onu hoş tutması gerektiğine dair teşvikler olmasına karşın övgüyle bahsedilen anne ve eş olmanın ötesine geçen olumsuz algılar da mevcuttur.¹⁰ Kadının değişken doğası dolayısıyla yılan ile özdeşleştirdiğine dair bilgiler yer almaktadır.¹¹ Yahudi kutsal metinlerinde kadın ile ilgili yer alan bu bilgilerin ve buna bağlı yapılan yorumların Yahudilikte kadının erkeğe göre ikincil bir statüde kabul edilmesine ve onun güvensiz olduğuna dair kabullerin oluşmasında etkili olduğu söylenebilir.

1.2. Din ve Kadının Konumu

Birçok dinin kutsal metinlerinde olduğu gibi Yahudiliğin kadına biçtiği rol ve ona verdiği konum da kutsal metin eksenlidir. Dolayısıyla Yahudi bir kadının dinî mesuliyeti ya da din ile ilişkisi büyük oranda söz konusu kutsal metinlere ve bu metinlerin yorum, algı ve uygulanışına bağlıdır. Diğer alanlarda olduğu gibi din ve dinî hükümler konusunda sorumlu olma açısından kadın, erkeğe göre ikincil planda yer almakta; hatta kadın erkeğin dinî görev ve yetkilerini yerine getirmede bir vasıta veya yardımcı görevi üstlenmektedir. Bazı uç yaklaşım ve yorumlara göre Yahudilikte kadın, bir mal veya eşya konumunda olup kadın algısı bu durumu göre şekillenmektedir. Dolayısıyla Yahudilikte kadına, kutsal metinlerde yer alan bilgilere bağlı oluşan yorumlar ve algılamalar çerçevesinde bir değer verilmiştir. Bu açıdan Yahudilikte kadın, erkek ile aynı dinî sorumluluk ve yükümlülüğe sahip değildir. Hatta kadının sadece erkeklerin sorumlu olduğu kabul edilen dinî ritüellere katılması söz konusu değildir ve dinî konularda eğitim almaları/görmeleri kabul edilen bir husus değildir. Kadının Tanrı tarafından bu tip dinsel tören ve eylemlere iştirak etmesi yasaklandığı kabul edilmektedir. Yahudi geleneğinde kadının, ancak kendine ait özel hususları bilmek ve uygulamakla yükümlü olduğu düşünülmektedir.¹²

Yahudi dinî geleneğinde prensipte kadın ile erkek arasında bir farkın olmadığı benimsenmektedir. Hem erkek hem kadın Yahudi bir birey olma ve Yahudi toplumunun bir üyesi olma açısından kutsal metin tarafından kutsal metin pasajlarında yer alan emirlerle kutsanmıştır. Dolayısıyla erkek de kadın da mübarektir ve her iki cins de Tanrı'nın kendisiyle ahitleşme gerçekleştirdiği toplumun birer üyesi olması bağlamında Tanrı katında benzer/eşit değerdedir. Bununla birlikte toplumun dokusu, cinsiyet algısını etkilediği gibi toplum tarafından dinî metinlerin algılanma biçimlerini de şekillendirmektedir. Bu bağlamda

⁹ Salime Leyla Gürkan, "Yahudi Geleneğinde Kadın Algısı", *Dinler Tarihi Araştırmaları VIII- Bütün Yönleriyle Yahudilik*, (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2012), 632-633; Nahide Bozkurt, *Monoteist Dinlerde Kadın*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023), 51-53.

¹⁰ Kadın karşıtı söylemler için bk. Hakkı Şah Yasdımın, "Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2002), 97-121.

¹¹ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik'te Kadın", 343-344.

¹² Ramazan Işık, "Dini Sorumluluk Bağlamında Kadının Statüsü", *Dinler Tarihi Araştırmaları VIII- Bütün Yönleriyle Yahudilik*, (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2012), 656; İsmet Eşmeli- Muhammed İsmail Hiçyılmaz, "Yahudiliğin Erkek Egemen Anlayışı", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020), 72-87.

Yahudilikte gerçek Yahudi erkektir. Kadın ise, erkeğin yardımcısı, onun tanrının buyruklarını yerine getirmesine yardımcı konumundadır. Kadın ancak bir erkeğin eşliğinde Yahudi toplumunun üyesi olabilmektedir ve Tanrı tarafından bir Yahudi olarak kabul görmektedir.¹³ Yahudilikte kadın, Yahudi kimliği ve Yahudilerin var olması adına önemli bir konumda olmasına karşın erkeğe göre dinî sorumluluk ve Tanrıya karşı görevlerin yerine getirilmesi bağlamında ikincil unsur olarak kabul edilmektedir.¹⁴

Kadının bazı emirlerden sorumlu olmaması, Yahudilikte kadının erkeklere göre ikincil mertebede bulunmasına gerekçe olarak kabul edilmektedir. Yahudilikte bütün dinî emirleri yerine getirmekle ancak Yahudi olan erkek kişi sorumludur. Kadınlar ise, kölelerin durumuna benzer şekilde, erkeklerde olduğu gibi bütün emirleri yerine getirmekle sorumlu değildir. Bu durum, Yahudilikte erkeklerin kadınlara göre daha üstün olduğu anlayışının oluşmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Yahudi erkekler, kendilerini kadın olarak yaratmayan ve kendilerine Tanrı'ya daha fazla ibadet etmek adına daha çok fırsat verdiğinden kendilerini kadın olarak yaratmayan Tanrı'ya şükürde bulunurlar.¹⁵ Yahudilikte bazı emirler vardır ki, zamana bağlı olarak yapılması gerekmektedir. Erkekler zamana bağlı olsun ya da olmasın bütün emirleri yerine getirebilirken kadınlar ise, zamana bağlı yasak olmayanları değil, olumlu emirleri yapmakla sorumlu değildir. Bu nedenle kadın, bu tarz emirleri isterse sadece boş vakitlerinde ifa edebilir.¹⁶

Erkekler dini bir emir olan sünnet olduktan sonra Yahudi olurlar. Yani Yahudi toplumuna dahil olabilir.¹⁷ Kadınlar ise, sünnet olamadıkları için kendilerine Tanrı tarafından belirtilen hususları yerine getirmeleri durumunda Yahudi kabul edilirler. Bu duruma birkaç örnekle açıklık getirmek gerekirse, adet temizliğini gerçekleştirmek, *şabat* kandillerini yakmak gibi. Kadın ile erkek arasındaki farkı gösteren bir diğer dinî husus ise yeni doğan çocuklar için doğumdan hemen sonra yapılan törendir. *Brit-mila* olarak bilinen ritüel sadece erkek çocukları adına yapılır. Kız çocukları için bu uygulama yapılmaz. Çünkü Tanrı'nın Hz. İbrahim ile yaptığı ahitte erkeği muhatap aldığı ve *brit-mila* ile de bu ahidini erkek çocuklarıyla yenilediği kabul edilmektedir.¹⁸

İbadete iştirak ve uygulama açısından kadınların erkeklerden farklı olarak köleler ve ergin olmayanlarla birlikte ikincil sınıfta gruplandırıldığı açıktır. Dua ibadeti, Yahudilerin günlük hayatında önemli bir yere sahiptir ve tüm Yahudiler farklı şekil ve sorumluluklarda da olsa dua ibadetini yerine getirirler. Ancak kadınların dua ibadetine katılmasında bazı kısıtlamalar vardır. Kadınlar *şema* duasından muafır. Çünkü bu dua zamana bağlı dinî bir emirdir. Bu nedenle kadınların *şema* duasını yapmaları gerekmemektedir. Diğer dua ibadetlerinden yemekten sonra yapılan *şükür* duası *şema* duasında olduğu gibi zamana bağlı olarak yapılmadığından kadınlar bu

¹³ Yar. 2:18; Ramazan Işık, "Dini Sorumluluk Bağlamında Kadının Statüsü", 651.

¹⁴ Yar. 3: 16; Hakkı Şah Yasdıman, "Yahudilikte Aile", *Dinlerde Aile*, ed. Süleyman Turan-Asife Ünal, (İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2021), 58-59; Ramazan Işık, "Dini Sorumluluk Bağlamında Kadının Statüsü", 652.

¹⁵ Süleyman Turan, "Yahudilik ve Cinsel Kimlik Problemi", *Dinler Tarihi Araştırmaları VIII-Bütün Yönleriyle Yahudilik*, (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2012), 700; Ramazan Işık, "Dini Sorumluluk Bağlamında Kadının Statüsü", 658.

¹⁶ Ramazan Işık, "Dini Sorumluluk Bağlamında Kadının Statüsü", 656.

¹⁷ Yar. 17:4-21.

¹⁸ Yar. 17: 10-12; Ramazan Işık, "Dini Sorumluluk Bağlamında Kadının Statüsü", 662-663.

duayı yaparlar. Ancak *şükür* duasının yapılmasında da kadın ile erkek arasında fark bulunmaktadır. Erkek *şükür* duasını sesli yapabiliyorken kadın, bu duayı ancak sessiz olarak yapabilir. Her ne kadar kadınlar ve köleler ile erkekler arasında dua ibadetini yapma konusunda mahiyet açısından bazı farklar olsa da herhangi bir ayırım olmaksızın tüm Yahudiler kendi konumlarına göre dua ibadetinde bulunmakla sorumludur.¹⁹

Yahudi toplumunda *cemaat (miyan)*²⁰ oluşmasının şartı olarak on erkeğin bulunmasıdır. Kadınlar bu sayıya dahil olamadıkları gibi onlar, on kişi de olsalar özel kişilerden kabul edildiklerinden dolayı bir araya gelerek *minyān* oluşturamazlar. Sadece erkeklerin oluşturabileceği *minyānda* da kadınlar dua yapamazlar. Çünkü *minyānda* dua, zamana bağlı olarak yapılan olumlu bir ibadet olarak kabul edilmektedir. *Purim* günü yüksek sesle icra edilen *Ester* kitabının okunması her Yahudi'nin görevi olmakla birlikte kadınlar bundan muaf tutulmuşlardır. Onlar, *Ester* kitabını okumakla tam anlamıyla mesul değildirler. Onların *Ester* kitabını okumaya dinleyici olarak iştirak etmeleri bu görevi yapmaları için yeterli görülmüştür.²¹

Yahudilikte kadının dini sorumlulukları ile erkeklerin sorumlulukları arasındaki ayırım, *Tevrat* öğrenme ve onu okuma hususunda da söz konusudur. Yahudilikte *Tevrat*'ı öğrenme önemli bir ibadet hatta en büyük ibadet olarak kabul edilmesine ve zamana bağlı olumlu bir emir olmamasına rağmen *Tevrat* öğrenme erkeklere has bir sorumluluk olarak kabul edilmiştir. Kadınların *Tevrat* öğrenme sorumlulukları yoktur. Kadınlar, *Tevrat*'ı öğrenme sorumlulukları olmadığı gibi erkek çocuklarına öğretme sorumluluğundan da muaftırlar. Çünkü erkek çocuğa *Tevrat*'ı öğretme sorumluluğu babaya aittir, anneye değil. Eğer baba erkek çocuğuna *Tevrat*'ı öğretmezse onu, çocuk kendisi öğrenmekle sorumludur. Yahudilikte Kadın *Tevrat*'ı öğretme sorumluluğunda olduğu gibi onu okuma hususunda da muaftır. Kadının *Tevrat*'ı yüksek sesle cemaatin önünde okuması hem cemaate saygıdan hem de kadın sesinin cinsel tahrike sebep olacağından dolayı yasaktır. Bu bağlamda Yahudilikte ibadet ve cemaat işleri erkeklerin elindedir. Kadınlar ikincil bir statüde olup erkeklerin gölgesinde ve yönetimindedir. *Tevrat*'ı okuma ve öğrenme, Yahudi şeriatının büyük bir kısmını içermektedir. Dolayısıyla kadınlar diğer ibadetlerde olduğu gibi *Tevrat*'ı öğrenmeden ve okumadan da muaftır.²² Yani onlar böyle bir sorumluluğa layık görülmeyle ikincil plana itilmişlerdir.

1.3. Aile ve Kadının Konumu

Aile, insanların ve toplumların sahip olduğu değerler çerçevesinde şekillenen toplumun en küçük birimi olarak kabul edilmektedir. Söz konusu bu değerlerin oluşmasında ve benimsenmesinde ise dinin payının önemi yadsınamaz. İnanılan dinin öğretileri yani emir ve yasaklarına göre şekillenen bir aile yapısından söz etmek mümkündür. Yahudi olan kişilerin oluşturacağı aile yapısını büyük oranda inandıkları dinin öngördüğü çerçevede şekillenmesi kaçınılmaz bir olgudur. Aynı zamanda

¹⁹ İlknur Yılmaz, *Yahudilik'te Dua*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 65-70 ve 111-114; Ramazan Işık, "Dini Sorumluluk Bağlamında Kadının Statüsü", 664-665.

²⁰ Minyan: Tefila, Tora okunması, Kadiş gibi dinsel törenlerde 13 yaşını aşmış en az on Musevi erkeğinin bulunduğu grup.

²¹ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik'te Kadın", 355-358.

²² Yas. 6:7; Ramazan Işık, "Dini Sorumluluk Bağlamında Kadının Statüsü", 665-666.

inanılan dinin aileyi oluşturan unsurlarla yani aile üyeleri ile ilgili ortaya koyduğu anlayışın da ailenin mahiyetinin belirlenmesinde etkili bir unsur olduğu dikkatlerden kaçırılmamalıdır.²³

Yahudilikte aile sosyal bir kurum olmakla birlikte aynı zamanda dini bir kurum olarak kabul edilmektedir. Aile dinin öngördüğü şekliyle erkek ve kadının nikahlanması kurulan bir yapıdır. Tanrı Yahudilere evlenmelerini daha doğrusu neslin devamını sağlamalarını emretmiştir.²⁴ Evlilik ile oluşan aile kurumu da bunu sağlamak için oluşmuş bir yapıdır. Neslin devamını sağlama erkeğin sorumluluğunda olan bir görevdir.²⁵ Kadın ise neslin devamını sağlamak için bir araç olarak kabul edilmektedir. Evlilik, erkek (baba), kadın (anne) ve çocuklardan oluşan aileyi kurmak yapılıdır. Ailede kadının rolü ise, kocasına çocuklar vermesidir. Özellikle de kadın kocasına erkek çocuk vermekle sorumludur.²⁶ Kocasına erkek çocuk veremeyen kadın kocasının erkek çocuk vereceğini düşündüğü başka bir kadınla evlenmesine rıza göstermek hatta onu başka bir kadınla evlendirmek zorundadır.²⁷ Ailede söz sahibi olan yani ailenin reisi kocadır. Aile içerisinde yani evde icra edilen ritüeller, erkeğin (babanın) sorumluluğunda yapılmalıdır. Aile kurmaktan, neslin devamını sağlamaktan ve ailenin sorumluluklarını üstlenmekten baba sorumludur, anne (kadın) değil. Bunun için erkeğin aile kurmak suretiyle neslin çoğaltılması emrini sağlamak için kendi anne babasını terk edip karısına yönelmesi ve kendi ailesini kurması gerektiği emrine muhataptır.²⁸ Yahudi toplumunda genel olarak kadın, ailenin oluşmasında ve neslin devamında önemli bir unsurdur. Ancak diğer alanlarda olduğu gibi ailede de kadın erkekten aşağı bir konumda olup ikincil bir statüdedir. Ailede kadın, Tanrının çoğalıp neslin devamını sağlamak için yaratılış amacına bağlı yönelik olarak erkeğin yardımcısıdır.²⁹

Yahudilikte neslin devamı erkek çocukla olmaktadır.³⁰ Bu sebeple kadının asıl görevi kocasına erkek çocuk vermesi, bahşetmesidir. Kadının değeri üretken olmasıyla ölçülmektedir. Kadın ne kadar üretir yani çocuk doğurursa o kadar değerlidir. Ayrıca erkek çocuk doğurmayan kadın, neslin devamını sağlamaya ve kocasının Tanrının emrini yerine getirmesine yardımcı olamadığı için değersiz kabul edilir. Ancak erkek çocuk doğurursa tekrar değerli sayılır.³¹ Aile kurma görevi doğrudan erkeğin sorumluluğunda olduğu gibi neslin devamını sağlamak da onun sorumluluğundadır.³² Ailede kadın, herhangi bir söz hakkına sahip değildir. Evli değilse babası, evliyse kocası onun efendisidir. Dolayısıyla kadın efendisine itaat etmekle sorumludur. Kadın çocukların ve kocanın hizmetini görmek durumundadır. Ev işlerinin, yeme, içime, temizlik, giyim- kuşam işlerinin, yerine getirilmesiyle

²³ İsmet Eşmeli, *Semavî Dinlerde Aile*, *Aile ve Modernite*, ed. Salih Aybey vd. (Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2017), 61-65.

²⁴ Yer. 29:5-6; Hakkı Şah Yasdıman, "Yahudi Dininde Ailenin Yeri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14 (2001), 252; Hakkı Şah Yasdıman, "Yahudilikte Aile", 61.

²⁵ Yar. 1:27-28

²⁶ Yas. 25:5-6; bk. Muhammed İsmail Hiçyılmaz, *Yahudilikte Aile ve Kadın*, (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, 2023), 25.

²⁷ Hakkı Şah Yasdıman, "Yahudilikte Aile", 61-62.

²⁸ Yar. 2:24; Hakkı Şah Yasdıman, "Yahudilikte Aile", 62.

²⁹ Yar. 2:24.

³⁰ Yas. 25:5-6.

³¹ Yar. 30: 1 ve 23-24; Nahide Bozkurt, *Monoteist Dinlerde Kadın*, 31-32.

³² Yar. 1:28.

uğraşmalıdır. Ailede kadının uhdesinde olan işler genelde ev içerisinde yapılması gereken işlerdir.³³

Yahudilikte aile nikah ile başlayıp boşama ile sona erer. Yani koca ile kadın arasındaki ilişki ve birliktelik boşama ile son bulur. Boşama konusunda kadın edilgendir. Boşama yetkisi, modern dönemde şartlara bağlı gelişen durumlar hariç tutulursa kocaya aittir. Kadın kocasıyla geçimde sıkıntılar yaşamasına rağmen kocası tarafından kendisine boşama belgesi (*get*) verilmediği sürece başka bir erkekle evlenemez.³⁴ Evelense bile bu evlilik dinen geçerli bir evlilik sayılmaz. Kocanın öldüğüne dair geçerli bir belge olmadığı durumlarda dini mahkemenin boşama belgesi düzenleme yetkisi bulunmamaktadır. Ancak kocanın akıbetinin bilinmediği durumlarda aranan iki erkeğin şahit olması şartı değiştirilerek kadının ve çocuklarının beyanı da kabul edilmiştir. Kocanın kadını boşama gerekçesi için kadında yakışsız bir durum görmesi bile yeterli görülürken kadının kocasını boşaması söz konusu olmadığı gibi mahkeme bile kusurlu olduğu tespit edilen koca adına boşama belgesi düzenleyememektedir.³⁵ Mahkeme ancak kocayı, kadını boşamaya ikna ve icbar edebilir. Yani kadının kusurlu kocasından ayrılması yine kocasının ikna edilmesine bağlıdır. Hıristiyan coğrafyada yaşayan Yahudiler arasında 11. yüzyılın başından itibaren evlilik ve boşama ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre, bir erkeğin belli şartlar hariç birden fazla evlenmesi ve karısını karısının kabulü olmadan boşaması yasaklanmıştır. Ancak yine de Aşkenaz Yahudileri arasında da boşama yetkisi kocada kalmıştır. Yahudi dini mahkemesi sadece dinen geçerli gerekçelerle kocayı *get* vermeye kadını da *get* almaya ikna ve icbar etme yetkisine sahiptir.³⁶

1.4. Sosyal Hayat ve Kadının Konumu

Din, Yahudi toplumundaki bireylerin birçok alanda olduğu gibi çalışma hayatında da belirleyici bir unsurdur. Yahudi toplumunda sosyal hayatta erkek ve kadının görev ve sorumlulukları farklılık arz etmektedir. Din ve kadının konumu başlığı altında da ifade ettiğimiz üzere erkekler genellikle din eğitimi, liderlik ve hakimlik gibi hususlarda mesul olmakla birlikte kadının, bu tip sorumluluklardan muaf olup sadaka ve hayır işlerinden sorumlu olduğu kabul edilmektedir. Kadın toplumsal alanda erkeğe göre ikincil planda ve onun gölge ve sorumluluğunda kalmaktadır. Kadın çalışmak ve evini geçindirmekle sorumlu değildir. Onun maişetini bekarsa babası evliyse kocası temin etmekle yükümlüdür.³⁷

Kadın kendisine biçilmiş olan değerli olarak kabul edildiği doğurganlık ve üretkenlik görevini ifa eder. Böylece kadın asli görevi olan neslin devamını ve Yahudi toplumun çoğalmasını sağlamış olur. Bunun dışında kalan görevlerde kadın, şartlara göre mesuliyet sahibi olmaktadır. Kadın, kendisi bizzat dini eğitime katılmadığı gibi dini eğitime katkı da sunamaz.³⁸ Ayrıca kadın, zamana bağlı ibadetlere de iştirak

³³ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi II*, (İstanbul: Gözlem Gazetecilik, 2001), 301-302; Nahide Bozkurt, *Monoteist Dinlerde Kadın*, 32; Hakkı Şah Yasdıman, "Yahudilikte Aile", 88-89.

³⁴ Yas. 24:1 ve 3,

³⁵ Kid. 2a; bk. Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik'te Kadın", 350.

³⁶ Ket. 77a; bk. Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik'te Kadın", 351.

³⁷ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik'te Kadın", 352-353; Sanh. 57b.

³⁸ Yas. 6:7 ve Yas.11:19.

edemez. Onun sosyal alanı evinin sınırlarıyla kuşatılmıştır. Bu açıdan Yahudilikte kadının çalışma alanı sınırlıdır. Zira kadının çalışma zorunluluğu, çalışıp bakmak ve geçimini sağlamak zorunda olduğu kişi ya da kişiler yoktur. Kadının kendisinin geçimi, işesi, giyimi, yemesi ve içmesi gibi günlük yaşamsal ihtiyaçlarını evliyse kocası, bekar ise babası sağlamakla mükelleftir. Evli kadının çocukları varsa, ki olması beklenir, onların işesini sağlamak yine kocaya aittir. Bu nedenle kadının çalışma hayatı ya da sorumlu iş alanı evinin sınırları dahilindedir. *Kaşer* kurallarının korunmasında ve dini merasimlerin ev ile sınırlı olan kısımlarında kadınlar aktif rol almalarına rağmen sosyal alanda bu aktif durumları sorumluluklarının sınırı dışında kaldığı için yansımamıştır.³⁹

1.5. Modern Dönemdeki Yenilikler ve Kadının Konumu

Yahudilik, uzun bir tarihi sahip olduğundan bu zaman zarfında yaşanan olaylar, meydana gelen değişiklikler ve karşılaşılan kültür, din ve medeniyetlerden etkilenmiştir. Sürgün öncesinde mabet ve mabede bağlı olarak gerçekleştirilmesi zorunlu olan ibadetler, ritüeller ve uygulamalar sürgünle ve mabedin yıkılışıyla birlikte ya tamamen askıya alınmış ya da dönemin şartlarına göre uyarlanıp bir dönüşüm olmuşsa, aynı durum Yahudilikteki kadın algı ve konumunda da yaşanmıştır. Modern zamanda farklı gerekçe ve saiklerle ortaya çıkan ve Yahudilerin inancını ve günlük hayatını etkileyen reform hareketleriyle birlikte Yahudilikte kadın algısı ve onun toplumdaki konumunda bazı değişiklikler kaçınılmaz olarak gerçekleşmiştir. Günümüz Yahudi kadınlarının sahip olduğu haklar, sosyal konum ve statü, dini ibadetlere katılma ve bu husustaki sorumluluklar, Yahudi Aydınlanmasıyla başlayan Yahudi Reform hareketleriyle büyük oranda değişmiştir. Kadın erkek eşitliğine dayanan bir anlayış, bu aydınlanma ve reform hareketleriyle kadının konumu, sorumlulukları ve algısı şekillenmiştir. Öyle ki kadın, sosyal yardımlaşma organizasyonlarında aktif rol üstlenmesinin yanında, ülke siyasetinde, ticaretle kısacası, toplumsal alanda olduğu gibi dini alanda da aktif rol almıştır. İstisna da olsa kadının Yahudi erkeklere bile hocalık yapıp Tevrat ve Talmud öğrettiği durumlar olmuş ve olabilmektedir.⁴⁰

Modern dönemde yapılan değişikliklerle birlikte kadının sorumluluğu hem dinî alanda hem sosyal alanda artmıştır. Artık kadın, erkek ile eşit sorumluluklara ve haklara sahip bir şahsiyet olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu değişimlerle birlikte ibadetlere iştirak eden ve erkeklere mahsus görülen dinî emirlerin muhatabı olan bir kadın profili söz konusudur. İbadete katılma konusunda kadına mahsus kısıtlamalar olmadığı gibi sinagogdaki düzenlemede de kadın ile erkeğin aynı mekânda ve hizada olması kadın için bir hak olarak kabul edilmiştir. Böylece dini emir ve sorumluluk açısından kadın ile erkek arasında var olan ayırım ortadan kalkmıştır. Artık kadın, erkeğin gölgesinde kalan ve ikincil planda olan bir kişi değil bir terazinin iki kefesini gibi erkek ile aynı seviyeye gelmiştir. Böylece kadının dinî açıdan sorumluluklarındaki kısıtlamalar kalkmıştır. Kadınlara ait kısıtlamalara şahitlikte bulunamaması, mirastan pay alamaması, *minyandan* sayılmaması ve *minyana* katılamaması, kız çocukları için dine giriş töreninin yapılmaması, Tevrat ve Talmud

³⁹ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik'te Kadın", 353-358.

⁴⁰ Nahide Bozkurt, *Monoteist Dinlerde Kadın*, 44-45; Salime Leyla Gürkan, "Yahudi Geleneğinde Kadın Algısı", 641.

eğitimi alamaması, evi dışında sosyal alanda bir statüye sahip olamaması örnek olarak verilebilir. Aydınlanma ile birlikte bu kısıtlamalar kalkmıştır. Modern dönemde kadın, dinî liderlikte bulunabilir duruma gelmiştir. Dolayısıyla modern dönemle birlikte kadın rabbi olarak atanmış ve görev yapmıştır. Bu alanda da erkek-kadın ayrımı kalmamıştır.⁴¹

Modern dönemde kadın algısı ve onun dinî ve sosyal konumundaki değişiklikler elbette tüm Yahudi mezheplerince kabul edilip benimsenen bir durum değildir. Söz konusu değişiklikler Yahudi Reformist mezheplerde ağırlıklı olmak üzere Yeniden Yapılanmacı ve Muhafazakâr Yahudi mezheplerinde de kadının rabbi olarak atanması bağlamında benimsenmiştir. Ancak Ortodoks Yahudilik, kadının rabbi olarak atanmasını, Tevrat öğrenip okumasını teşvik edenler olmakla birlikte geleneksel kadın algısı büyük oranda devam etmektedir.⁴²

2. Hıristiyanlıkta Kadın

Hıristiyanlık, miladi dönemde Yahudilerin birçoğunun Kral Davud soyundan gelecek ve kendilerini vaat edilmiş topraklara yerleştirip Kral Davud dönemindeki şaşalı dönemi yaşatacak bir kurtarıcı beklediği bir zamanda ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlık, Yahudilikle yakın bir bağı olmakla birlikte miladi birinci yüzyılın yarsından itibaren Yahudilikten ayrılarak kendine has teolojiye sahip olan farklı bir yapıya bürünmüştür. Pavlus'un havari olarak seçilmesinden sonra Hıristiyanlık yeni bir kimliğe bürünmeye başlamıştır. Ancak Yahudilikten de izler taşımaya devam etmiştir. Mesela Yahudilikte var olan ahitleşme geleneği Hıristiyanlıkta mahiyet değiştirerek sürdürülmüştür. Yine kadın algısında önemli bir husus olan Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın işlediği hata konusu ve kadının yaratılışı ile ilgili hususlar büyük oranda Yahudilikte olduğu gibi Hıristiyanlıkta da devam etmiştir. Hıristiyanlık açısından Yahudi kutsal metninin önemi vardır, ancak Hıristiyanlar onunla amel etmezler. Onlara göre o, Eski Ahit'tir, hükmü kalmamıştır. Tanrı ahidini İsa ile yeniden gerçekleştirmiştir. Hıristiyanlara göre Tanrı bu yeni ahitle insanlığın ilk günahattan kurtuluşunu sağlayacaktır. Ancak Hıristiyanlıkta kadının yaratılışı ve hata yapması gibi hususlara bakış Yahudilikten çok farklı değildir. Bu bağlamda Hıristiyanlığın kadın algısı, onun dinî ve sosyal konumunda ilk dönemlerde Yahudi öğretisi mirasıyla ve kilise babalarının düşüncesinin de etkisiyle modern dönemlere kadar önemli bir değişiklik olmamıştır, denilebilir.

2.1. Kadın Olgusu ve Ontolojik Konumu

Hıristiyanlıkta bazı konular vardır ki, Hıristiyan teolojisi onların üzerine bina edilmiştir. Tanrı ile yeni bir ahitleşmenin yapılması, kadının yaratılışı ve işlediği hata algısı, asli günah ve Hz. İsa'nın mahiyeti bunlardan bazılarıdır. Kadının yaratılışı ve işlediği hataya bağlı olarak geliştirilen ve tarih boyunca şariat ile insanlığın bu hatadan veya günahattan kurtulamamış olması asli günah algısını beraberinde getirmiştir. Böylece insanlığın kurtulamadığı asli günahattan kurtulmanın yolunu Tanrı, Oğul İsa vasıtasıyla yeni bir ahitleşme ile göstermiştir.

⁴¹ Ömer Faruk Harman, "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/82-86; Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik'te Kadın", 363.

⁴² Nahide Bozkurt, *Monoteist Dinlerde Kadın*, 44-45; Süleyman Turan, "Yahudilik ve Cinsel Kimlik Problemi", 696; Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik'te Kadın", 364-365.

Hıristiyanlıkta kadın algısı büyük oranda Yahudilikten izler taşımaktadır. Yahudilikte olduğu gibi Hıristiyanlıkta da kadının yaratılması ve zayıf karakterli olması gibi hususlar yer almaktadır. Zaten bir bakıma Hıristiyanlık Yahudiliğin mirasını devralmıştır. Bu bağlamda Hıristiyanlıkta kadın olgusu ve onun ontolojik konumunu daha net olarak ortaya koyabilmek için Kutsal Kitap'ta yer alan yaratılışla ilgili bilgiler önemlidir.

“Rab, Tanrı'nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı yıldı. Yılan kadına, “Tanrı gerçekten, ‘Bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin’ dedi mi?” diye sordu. Kadın, ‘Bahçedeki ağaçların meyvelerinden yiyebiliriz.’ diye yanıtladı. “Ama Tanrı, ‘Bahçenin ortasındaki ağacın meyvesini yemeyin, ona dokunmayın; yoksa ölürsünüz’ dedi.” Yılan, “Kesinlikle ölmezsiniz” dedi, “Çünkü Tanrı biliyor ki, o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyile kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız.” Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi. İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. (...) Rab Tanrı Âdem'e, “Neredesin?” diye seslendi. Âdem “Bahçede sesini duyunca korktum. Çünkü çıplaktım, bu yüzden gizlendim.” dedi. Rab Tanrı, “Çıplak olduğun sana kim söyledi?” diye sordu. “Sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan mı yedin? Âdem, “Yanıma koyduğun kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim.” diye yanıtladı”.⁴³

Hıristiyanlıkta Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın yasak meyveyi yemeleri ve kadının bu olaydaki rolüyle ilgili aktarılan bu bilgiler çerçevesinde şekillenen bir kadın algısı ve anlayışı hakimdir. Özellikle Pavlus ve Kilise Babalarının düşüncesinde kadın olgusu genel olarak bu olayın ve kadının yaratılışının etkisiyle olumsuz olarak gelişmiş ve devam etmiştir. Hıristiyanlıkta ilk dönemlerden itibaren insanın yanılması/alданmışlığı Hz. Havva ile özdeşleştirilir ve ona yüklenir. Pavlus bundan dolayı kadına ikincil bir rol biçmiş ve her zaman erkeğin gölgesinde olduğunu belirtmiştir. Pavlus'a göre yaratılışta da kadın ikincil bir statüye sahiptir. Erkek yaratılırken Tanrı suretinde yaratılmıştır. Kadın ise erkekten yaratılmış olup onun benzeridir. Onun aynısı değildir.⁴⁴ Bu anlayış Hıristiyanlıkta günümüzde de yansıma bulmaktadır. Pavlus'un “erkeğin başı Mesih, kadının başı erkek, Mesih'in başı ise Tanrıdır” anlayışı, genel olarak Hıristiyanlıktaki kadın algısını yansıtmaya açıktır dikkate değerdir. Ayrıca kadın ile erkeğin birbirine eşit bir şekilde olduğuna dair kabuller de vardır. Ancak Pavlus'un mektuplarından bu durumun cinsellikle ilgili kendisine sorulan bir soru hakkında cinsellik konusunda bir eşitliğin olduğu anlaşılmaktadır. Yani “kadının bedeni kocasına, kocanın bedeni karısına aittir”⁴⁵ şeklinde ifade edilebilecek bir hususu yansıtmaktadır.⁴⁶

Hıristiyanlık açısından kadın, yaratılış itibariyle erkekten aşağı bir konumdadır. İnsanın aldanmışlığından sorumlu tutulduğundan kadın, yine erkeğe göre ikincil konumdadır. Kadının başı olarak erkek(kocası) kabulünden dolayı statü olarak kadın, erkeğe bağımlı bir konumda kabul edilmektedir. Hıristiyanlıkta kadın, bu konumuyla bağlantılı olarak dinî ve sosyal sorumluluğu bağlamında da erkekten daha alt kategoride yer almaktadır. Kısacası Hıristiyanlıkta kadın, yukarıda zikredilen

⁴³ Yar. 3: 1-12.

⁴⁴ Yar. 1: 27.

⁴⁵ 1Kor. 7:14.

⁴⁶ Cengiz Batuk, “İsa Mesih Kadınları da Kurtaracak mı? (Hıristiyanlıkta Kadın Sorununa Genel Bir Bakış)”, *Dini Araştırmalar* 11/31 (2008), 20-21.

gerekçeler dolayısıyla erkeğe göre ikincil bir konuma sahiptir. Bu durum ilk dönemlerden yani Hıristiyanlığın mimarı olarak da bilinen Pavlus ile birlikte başlamış olup Clement, Tertullian, Origen gibi birçok Kilise Babalarının görüşlerinde de devam etmiştir.⁴⁷ İlgili başlıkta da detaylı olarak belirteceğimiz üzere bu algının modern dönemde de kadın ile ilgili yansımaları mevcuttur.

2.2. Din ve Kadının Konumu

Yahudi geleneğinden izler taşıyan Hıristiyanlığın bir olgu olarak kadın ve kadın algısındaki durum kadının dini ritüel ve eylemlerinde de yansıma bulmuştur. Kadın, Yahudilikte olduğu gibi dini ritüel ve eylemlerle ilgili hususlarda ikincil palanda yer almaktadır. "...erkeğin başı Mesih, kadının başı erkektir ve Mesih'in başı Tanrı'dır"⁴⁸ şeklindeki Pavlus'a ait olan öğreti Hıristiyanlıktaki kadın algı ve olgusunu şekillendirdiği gibi kadının dini görev ve sorumluluklarında da belirleyici bir unsur olmuştur. Pavlus öncesinde İsa, ibadetlere katılma, sorumluluk ve görev bakımından erkek ve kadın ayrımı yapmamıştır. O kendi öğretilerini hem kadınlara hem erkeklere anlatmıştır. Ayrıca öğretilerinin ulaştırılması ile ilgili görevlerde kadınları da erkeklerden ayrı tutmaksızın görevlendirmiştir. Ancak buna rağmen İsa'dan sonra Pavlus ile birlikte değişen bir anlayış ortaya konmuştur ki bu anlayış daha sonra Hıristiyanlığın genel kuralı içerisinde yer almıştır. Pavlus, "Çünkü Tanrı, karışıklık değil, esenlik Tanrısıdır. Kadınlar, kutsalların bütün topluluklarında olduğu gibi, toplantılarınızda sessiz kalsın. Konuşmalarına izin yoktur. Kutsal Yasa'nın da belirttiği gibi, uysal olsunlar. Öğrenmek istedikleri bir şey varsa, evde kendi kocalarına sorsunlar. Çünkü kadının toplantı sırasında konuşması ayıptır."⁴⁹ şeklindeki ifadeleriyle kadının ibadetlerde ikincil derecede olmasının ve öğrenmek istediklerini başı olarak kabul edilen kocalarına sormalarını beyan etmiştir. Bu anlayış çerçevesinde şekillenen Hıristiyanlıkta kadın profiline göre kadın, yaratılış anlayışı ve hata işlemesi ile ilgili hususlardan dolayı olgu olarak ikincil statüde yer aldığı gibi ibadetlere ve kilisede icra edilen ritüellere iştirak etme/katılma, kendini beyan etme ve merak veya bilmediği hususu sorma konusunda erkeklerden farklı bir muameleye tabi olmuşlardır.

Hıristiyanlıkta ibadetler ve dini sorumluluklar açısından erkek ile kadın farklıdır. Kadın erkeğe yardımcı olarak kabul edilmektedir ve kadın ile erkek arasında dini vecibeleri yerine getirme konusunda eşitlikten daha ziyade erkek sorumluluğunda olan durum söz konusudur. Şahitlik, miras, ibadete katılma, boşanma, evlenme gibi konularda kadın ile erkek arasında kadın aleyhine olan bir durum yani kadının ikincil statüde kabul edildiği algı mevcuttur.⁵⁰

2.3. Aile ve Kadının Konumu

Hıristiyanlıkta aile önemli bir kurum olarak kabul edilir. Çünkü ailenin kadın ile erkeğin yaratılırken Tanrı tarafından kurulmuş olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte Yeni Ahit metinlerinin bazı pasajlarında evlilik ve cinsel birliktelik

⁴⁷ Elif Hilal Karaman- Duygu Mete, "Hıristiyanlık'ta Kadın", *Dinler Tarihinde Kadın*, ed. Bekir Zakir Çoban, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 373-380.

⁴⁸ 1Kor. 11:3.

⁴⁹ 1Kor. 14:33-35.

⁵⁰ Cengiz Batuk, "İsa Mesih Kadınları da Kurtaracak mı? (Hıristiyanlıkta Kadın Sorununa Genel Bir Bakış)", 47-48.

iyi kabul edilmemektedir. Daha faziletli olanın bekaretin ve evlenmemenin olduğu açıklanmaktadır. Poligami evliliğinin ve boşanmanın ise yasak olduğu belirtilmektedir.⁵¹ Hıristiyanlığın şekillenmesinde önemli bir katkısı bulunan Pavlus da evlenmenin değil evlenmemenin daha iyi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, zinadan korunmak ve neslin çoğalmasını sağlamak için aile kurulur yani evlilik gerçekleştirilir. Başka bir ifadeyle evlenme, kişinin kendisini zinadan koruması ve çocuk edinmesi için yapılırsa dinî bir fonksiyona sahip olacaktır. Ona göre erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratılmıştır. Bundan dolayı kadının rabbe bağlı olur gibi kocasına bağlı ve itaatkâr olması beklenmektedir. Mesih nasıl ki kilisen başı ise, erkek de kadının başı olarak kabul edilmektedir.⁵² Bu nedenle kadının sözünü dinlemesi ve kendisine uyması gerektiği kişi kocasıdır. Ancak kadın ve erkeğin dini hükümlere göre geçerli bir nikah ile kurulan ailede eşlerin birbiriyle olan ilişkileri ve birbirine karşı sorumlulukları olduğu gibi ebeveyn ve çocukların da karşılıklı görev ve sorumlulukları bulunmaktadır.⁵³ Hıristiyanlığa göre kadının ailedeki temel görevi, kocasını sevip ona itaat etmesi ve sadakat göstermesidir. Annelik görevi ve ev işlerini yapması kadının tali görevi olarak kabul edilmektedir. Bu görevi kadına ayrıcalık ya da üstünlük getirmemektedir. Çünkü Hıristiyanlıkta evliliğin asıl gayesi çocuk sahibi olmaktan ziyade zinadan korunmaktır. Bu nedenle annelik ya da çocuk sahibi olmak evliliğin temel amacından ziyade doğal bir sonucu olarak kabul edilmektedir.⁵⁴

Kadın ve erkeğin evlenmelerinin yani aile kurmalarının temel amacı kendilerini zinadan korumalarıdır. “Erkek karısına, kadın da kocasına hakkını versin. Kadının bedeni kendisine değil, kocasına aittir. Bunun gibi erkeğin bedeni de kendisine değil, karısına aittir”⁵⁵ pasajı bu durumu açıklamaktadır. Kadının da kocanın da aile olarak birbirlerine karşı karşılıklı sorumluluklarının olduğuna vurgu bulunmaktadır. Ne kadının ne de erkeğin birbirini bedenlen mahrum bırakması söz konusu değildir. Karı-kocanın ailede birbirini kendi bedeninden ve ilgisinden mahrum bırakması durumunda aile olmanın temel amacı olan zinadan korunmanın gerçekleşmeme endişesi doğmaktadır. Bu nedenle ailede hak ve sorumluluk karşılıklı olarak hem kadına hem erkeğe aittir.⁵⁶ Aile yaşamında nasıl olması gerektiği ile ilgili olarak yer verilen bilgilerden kadının, kocasına bağlı, çocuklarına sevecen, yaptığı iyiliklerle tanınmış, tek erkekle evlenmiş, çocuk büyütmüş, misafir ağırlamış ve sevgi ve kutsallıkla yaşamış olmasının gerekliliğine dikkat çekilmektedir.⁵⁷

2.4. Sosyal Hayat ve Kadının Konumu

Hıristiyanlıkta kadının çalışma ve sosyal hayatta önemli bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Çünkü kadın erkeğe/kocasına bağlı olan bir konumda kabul edilmektedir. Bununla birlikte Hıristiyanlık tarihinde farklı dönemlerde kadınların da çalışma hayatında ve sosyal hayatta yer aldıklarına dair bilgiler ve örnekler de yok değildir. İsa ve Pavlus döneminde kadınlardan Hıristiyan öğretinin yayılmasında

⁵¹ Mat. 1: 23 ve Mat. 19: 12; Ömer Faruk Harman, “Kadın”, 82-86.

⁵² Ef. 5:22-24.

⁵³ 1Ko. 7:1-7; Asife Ünal, “Hıristiyanlık’ta Aile”, *Dinlerde Aile*, ed. Süleyman Turan-Asife Ünal, (İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2021), 134.

⁵⁴ Asife Ünal, “Hıristiyanlık’ta Aile”, 139.

⁵⁵ 1Ko. 7:3-4.

⁵⁶ 1Ko. 7:5.

⁵⁷ 1Ti. 2:15; 1Ti. 5:8; Tit. 2:3-5 ve 1Ti. 5:9-10.

etkili olanları olduğu gibi hem İsa hem Pavlus tarafından kendilerinden bahsedilen ve muhatap alınan Hıristiyan kadınlar da vardır. Bu açıdan Hıristiyanlığın henüz ilk dönemlerinde toplumda farklı mevkilerde farklı işlerle iştilal eden kadınlardan söz edilmesinden kadınların da toplumda bir statüye sahip oldukları anlaşılmaktadır. İlk dönemlerden itibaren hem sosyal hayatta hem kilise hayatında önemli görevlerde bulunan kadınlar, ki bunlar arasında rahibelik ve manastır hayatına sahip olanlar da vardır, hastaneler ve imarethanelerde de görev almışlardır. Ancak daha sonraki süreçlerde özellikle üçüncü yüzyıldan itibaren sadece kendilerinin aslı görevleri olarak kabul edilen oruç tutma ve ibadet etme dışında kendilerinin görev almaları engellenmiştir. Hatta kilisede kadınların kilise yetkilisi olarak öğretme yetkisi de ellerinden alınmıştır.⁵⁸

Dördüncü yüzyıldan sonra kadınların kilisedeki etkin rolleri kısıtlanmış ya da engellenmiştir. Bu nedenle kadınlar sosyal bir hayat olarak kilisede oruç ve ibadette bulunmak dışında, istisnalar hariç olmak üzere, fazla görünür olamamışlardır. Bu durum, kilise dışındaki sosyal hayatta da yansıma bulmuştur. Kadının ait ve sorumlu olduğu alan ailesidir kabulü büyük oranda benimsenmiştir. Kadın ilk dönemdeki hem kilisede hem de sosyal ve çalışma hayatında görünür olmaktan uzak kalmıştır. Ancak misyon faaliyetlerinde ve sosyal hayatta ön plana çıkmış kadın figürler de yok değildir.⁵⁹ Kilisede kendilerinin dışlanması sonucunda kadınlar manastır hayatında etkin faaliyetlerde bulunmuşlardır. Manastır hayatından da uzaklaşmak zorunda kalan kadınlar insanlığın faydasına olabilecek hayır işlerinde ve hayır kurumlarında görev almışlardır. Hatta buralarda yönetici konumunda bulunan kadın figürler azımsanmayacak kadardır ve etkin bir role sahip olmuşlardır.⁶⁰

2.5. Modern Dönemdeki Yenilikler ve Kadının Konumu

Hıristiyan dünyasında ortaçağ döneminden sonra kadın algısında önemli denilebilecek gelişmeler olmuştur. Özellikle Protestan geleneğinin Hıristiyanlar arasında yaygınlık kazanmasıyla birlikte kadın algısı ve onun konumu ile ilgili kadının lehine kabul edilen yenilikler gerçekleştirilmiştir. Bunu feminist akımlar takip etmiş ve zamanla Hıristiyanlıkta kadın-erkek farkının ortadan kalktığı durumlar ortaya çıkmıştır. Ancak Protestanlığın reformcu bir hareket olarak ortaya çıkmasına rağmen on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar geçen zamanda Hıristiyanlıktaki kadın algısı, ilk dönemdeki gibi bir konumu yansıtmakta yetersiz kalmıştır. Her ne kadar Luther, kadın ile ilgili olarak bekarlığın arzulan bir durum olmadığını ifade etse de Kilise Babalarıyla birlikte başlayan ve 1500'lü yıllara kadar artarak devam edegelen kadına biçilen olumsuz imajı kırarak Kilisede ve sosyal hayatta kadının erkekle aynı hak ve sorumluluklara sahip olduğu algısını oluşturmamıştır. Elbette Luther, ortaçağdaki kadın algısında bir kırılmaya sebep olacak görüşlere sahip olarak yeni uygulamaları gerçekleştirmiştir. Modern dönemin etkisiyle on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde daha önce özellikle Kilisede yer bulamayan kadınlar artık

⁵⁸ Ömer Faruk Harman, "Hıristiyanlık'ta Kadın Algısı", *Kur'an ve Kadın Sempozyumu*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 57-60; 1Kor. 7: 36-38.

⁵⁹ Geniş bilgi için bk. Süleyman Turan, "Kadınların Hıristiyan Misyon Tarihindeki Yeri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (2009), 157-177.

⁶⁰ Ömer Faruk Harman, "Hıristiyanlık'ta Kadın Algısı", 64-66.

kendilerini Kilisede farklı sorumluluk, görev ve statüye sahip olan bireyler olarak bulmaya başlamışlardır.⁶¹

Luther'den uzun bir zaman sonra Hıristiyan toplumunun etkilendiği ve kadın algısının değişmesine sebep olan akımlar ortaya çıkmıştır. Bu akımlar genellikle tarih boyunca Hıristiyanlıkta kabul edilen ya da ettirilen kadın olgusuna karşı feminen bir anlayışla filizlenip gelişen birer oluşumdur. Modern dönemdeki gelişmelerle birlikte artık cinsiyet ayrımı ya da üstünlüğünden ziyade cinsiyet eşitliğini kamuoyu önünde seslendiren pek çok kadın ve kadın hareketleri ortaya çıkmıştır. Cinsiyet eşitliğiyle birlikte kadın lehine kadının mülkiyet hakkı, medeni ve siyasi haklar elde etmesi ve sosyal alanda istihdam edilme talepleri de olmuştur.⁶²

3. İslam'da Kadın

İslam dini, semavî dinlerin sonuncusudur. İslamî hükümlerin ve değer yargılarının temel kaynakları, dinin kutsal kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünnetidir. Kur'ân, insanlığa bir kitap olarak toptan indirilmemiş, yaklaşık olarak yirmi üç yıl devam etmiş olan risâlet sürecinde nâzil olmuştur. Hz. Peygamber'in hayatta olduğu bu tebliğ sürecinde İslam toplumunun problemleri bizzat Hz. Peygamber tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Bu aşamada ise problemlerin çözümü veya dinî ilkelerin tesisi için bazen âyetler nazil olmuş bazen de Hz. Peygamber kendi içtihadıyla bu alanlarda kararlar vermiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonraki süreçte Kur'ân ve Sünnet, hayatın olağan akışında karşılaşılan problemlerin dinî açıdan çözümlenmesinde ve herhangi bir konunun dinî bakış açısıyla anlaşılıp yorumlanmasında başvurulan temel iki kaynak olmuştur. Bu bakımdan kadın konusunun, İslam'ın iki temel kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet merkezli olarak incelenmesi isabetli olacaktır.

3.1. Kadının Ontolojik Statüsü

İslam'a göre insan, yaratıldığı asıl itibariyle ortak ve aynı seviyede kabul edilmektedir. Bu konuda cinsiyet farklılığına referansta bulunulmamakta, kadın ve erkek arasında insan olmaları noktasında herhangi bir ayırım yapılmamaktadır. Dolayısıyla kadın ve erkek arasında insan olma noktasında cinsiyet farkı gözetilerek herhangi bir üstünlük durumu söz konusu değildir. İslam'da insan, insanlığını yüceltecek erdemlere sahip olmakla belli bir üstünlüğe ulaşabilir. Bu konuda İslam'ın temel kaynağı Kur'ân'ın dilinin cinsiyet dili olmadığı görülmektedir. *"Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan, ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkek ve kadın meydana getiren Rabbinizden sakınınız."*⁶³ âyeti bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İslam âlimleri âyette yer alan "sizi tek bir nefisten yaratan" ve "ondan da eşini yaratan" ifadelerini "aynı özden, aynı türden, aynı kökten, aynı cevherden yaratan" şeklinde yorumlamışlardır. Nitekim *"Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi nefislerinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de*

⁶¹ Elif Hilal Karaman-Duygu Mete, "Hıristiyanlık'ta Kadın", 387-390; Ömer Faruk Harman, "Hıristiyanlık'ta Kadın Algısı", 66-67.

⁶² Elif Hilal Karaman- Duygu Mete, "Hıristiyanlık'ta Kadın", 390-392.

⁶³ Nisa, 4/1.

*O'nun (varlığının) kanıtlarındandır.*⁶⁴ meâlindeki âyette de bu kelime yukarıda belirtilen manalarda kullanılmıştır. *“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dışiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır.”*⁶⁵ âyetinde de bütün insanların bir erkekle bir kadından yaratıldığı belirtilmiştir. Şu hâlde bütün insanların aslı birdir, aynı özden yaratılmışlardır. Dolayısıyla bu açıdan kadın ve erkek arasında herhangi bir üstünlük veya aşağılık durumu söz konusu olamaz.⁶⁶

İslam'ın insana kazandırmak istediği en önemli değer, dinî ve dünyevi açıdan sorumluluk bilincine ve gerekli erdemlere sahip olmaktır. Bu konuda kadın ve erkek arasında herhangi bir ayırım söz konusu değildir. İslam düşüncesine göre cinsiyet farklılığı, ırk, soy, mevki gibi nitelikler bir insanı diğerinden üstün kılacak değer ölçütleri olarak kabul edilmemektedir.⁶⁷ Hz. Peygamber, cinsiyet farklılığı ve diğer farklılıklar sebebiyle toplumsal zeminde kabul gören veya yerleşik hale gelen üstünlük algısıyla mücadele ederek kul olması yönüyle hiç kimsenin diğerinden bir ayrıcalığı veya üstünlüğü olmadığını temel bir ilke olarak yerleştirmiştir.

Diğer taraftan İslam, insani boyut yönünden kadın ve erkeği aynı seviyede görmekle ve ontolojik olarak kadın ve erkeği eşit seviyede değerlendirmekle birlikte, kadının hamilelik ve çocuk yetiştirme süreçlerinde katlanmış olduğu sıkıntı ve zorluklara da dikkat çekmektedir. *“Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu güçlüklerle karnında taşımıştır.”*⁶⁸ âyetinde annenin fedakarlığına özel bir vurgu yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla onun daha çok sevgi ve ilgi beklediğine de dolaylı olarak işaret edilmektedir.⁶⁹ Nitekim Hz. Peygamber kendisine yöneltilen “Kime iyilik etmeliyim?” şeklindeki soruyu “Annene” diyerek cevaplamış; “Sonra kime?” denildiğinde yine “Annene” demiş; soru üçüncü kez tekrarlandığı zaman da aynı cevabı vermiş ve dördüncü tekrarda ise “Babana iyilik et” buyurmuştur.⁷⁰

3.2. Kadının Genel Sorumluluğu

⁶⁴ Rûm, 30 /21; Benzer ayetler için bkz. Nahl, 16 /72; Şûrâ, 42/11.

⁶⁵ Hucurât, 49/13.

⁶⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul: Azim Yayınları, 2017), 7/231; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 5/97-98.

⁶⁷ Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde Arap toplumunda mensup olunan kabile ile övünme, başkalarından kendilerini üstün görme kültürü yaygın bir tutumdur. İslâm, insanların eşitliği gerçeğini ilân edince Arap toplumu bunu sindirmekte zorlanmıştı. Zira bazı kabileler, kendilerinden düşük gördükleri diğer kabileye mensup biriyle kızlarının evlenmesini istemiyor, azad edilerek hürriyetini elde etmiş birinin kendileriyle eşit haklara sahip olabileceği düşüncesini sindiremiyorlardı. (Komisyon, *Kur'ân Yolu*, 5/98) Esasen cahiliye toplumunda hâkim olan bu yanlış düşünce batılı ülkelerde yakın dönemlere kadar devam etmiştir. Örneğin ABD'de kölelik uygulaması 19. asra kadar resmi bir zeminde sürdürülmüştür. ABD başkanlarından Abraham Lincoln (ö. 1871), Amerika'daki kölelik uygulamasını “Özgürleşme Bildirisi” ile 1863'te resmen kaldırmıştır. Bu girişimleri sebebiyle hakaret seviyesine varan eleştirilere maruz kalmıştır. Diğer taraftan eski kölelerin vatandaşlık ve oy kullanma gibi hakları 1870'e kadarki süreç içerisinde ancak kabul görebilmiştir. (Bkz. Nurcan Oflazoğlu-Ali Yılmaz, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Genişleme ve Büyük Devlet Olma Rüyası. DÜMAD (Dünya Mültidisipliner Araştırmalar Dergisi) 6/2023, 261-286.*

⁶⁸ Lokman, 31/14.

⁶⁹ Mahmut Şeltût, *İslâm Akîde ve Şerâa*, (Kâhire: Dârü's-Şürûk, 1968), 221.

⁷⁰ Buharî, “Edeb”, 2; Müslim, “Birr”, 1; Tirmizî, “Birr”, 1.

İslam'a göre kadın; akıl ve kavrayış yeteneklerine sahip olması yönüyle erkeğin sorumluluğundan bağımsız olarak sorumluluk sahibidir. Kadın, yapmış olduğu eylemlerden ve yerine getirmesi gereken yükümlülüklerinden müstakil olarak sorumludur. Mutlak anlamdaki bu sorumluluğuyla kadın, erkekten farklı bir konum ve statüye sahip değildir. Dinî anlamda mükafat veya ceza gerektiren konulardaki durumları da yapmış oldukları iyilik ve kötülükler yani eylemlerine bağlıdır.

İslam dini kadını, çeşitli hak ve sorumluluklara sahip bağımsız bir birey olarak kabul etmektedir. Kur'ân'da bu husus *"Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve âhiret için yararlı olan iyi işler yaparsa işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar."*⁷¹ ayetiyle açık bir şekilde belirtilmiştir.

İslam dininde, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma ve ibadet yükümlülüğü gibi konularda kadın ve erkek arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. *"Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridir; iyiyi emreder kötülükten alıkoşlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Peygamberine itaat ederler."*⁷² ayetinde de ifade edildiği gibi İslam, bu tür görevlerde kadın ve erkeğe tamamen eşit seviyede sorumluluk yüklemektedir. İslam ceza hukukuyla ilgili konularda da, haksız ve kasıtlı bir şekilde veya hata neticesinde öldürülen kişilerle ilgili hukuki düzenlemelerde cinsiyete dayanan bir ayırım bulunmadığı görülmektedir. Bu bakımdan öldürülen kadın veya erkek; kısas, diyet hakkı ve suçlunun uhrevi sorumluluğu konularında eşit hak ve sorumluluklara sahiptir. Bu gibi hususlar, Kur'ân ayetleriyle düzenlenmiştir.⁷³

İslam düşüncesinde kadın ve erkek, dinî emir ve yasaklara eşit şekilde muhataptır. Dolayısıyla temel hak ve sorumluluklar yönüyle kadın ve erkek arasında hiçbir ayırım bulunmamaktadır. İslam'a göre; yaşam hakkı, din ve vicdan hürriyeti, ifade hürriyeti, mali haklar gibi temel hak ve hürriyetlerde kadın ve erkek arasında herhangi bir ayırım söz konusu değildir.⁷⁴

3.3. Ülke Savunmasında Kadının Statüsü

Yahudilik ve Hıristiyanlığa ait kutsal metinler incelendiğinde düşman saldırısı veya savaş gibi durumlarda kadınların sorumluluk alanlarına değinilmediği görülmektedir. İslam dininde ise kadınların, toplumsal hayatın en tehlikeli alanı olan savaşlarda aktif veya pasif olarak yer almalarına engel olacak herhangi bir yaklaşım bulunmamaktadır. İslam toplumunun bir ferdi olarak kadının, şartlar gerektirdiğinde bu tür sorumlulukları üstlenip yerine getirebilmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Nitekim Kur'ân'da yer alan *"Gerek hafif gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin."*⁷⁵ emri bu yükümlüğün kadın olsun erkek olsun gerekli şart ve imkana sahip bütün müslümanlar için söz konusu olduğunu göstermektedir.

Gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse sonraki dönemlerde müslüman kadınların savaşlarda aktif olarak yer aldığı dair kaynaklarda çok sayıda örnek bulunmaktadır. Uhud savaşına katılmış olan Nesîbe bint Ka'b, bu savaşta oğlu ve

⁷¹ Nisa, 4/124.

⁷² Tevbe, 9/71.

⁷³ Bkz. Bakara, 2/178; Mâide, 5/45; Nisa, 4/92, 93.

⁷⁴ Bkz. Kemal Göz, *İslam'da ve Milletlerarası Belgelerde Hürriyetler*, (Ankara, Fecir Yayınları, 2017), 81-157; Faruk Gün, *İlahi Merhamet Bağlamında Kadın Sorunsalına Kelami Bir Bakış*, (Ankara: Fecir Yayınları, 2023), 124.

⁷⁵ Tevbe, 9/41.

kocasıyla birlikte Hz. Peygamber'i korumaya çalışmış ve bu sebeple birçok yerinden yaralanmıştır. Savaşta sergilemiş olduğu cesur tavırlar sebebiyle de Hz. Peygamber tarafından takdir edilmiştir. Bu kadın, Hayber'in fethi, Huneyn savaşı ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçekleşen Yemâme Savaşı'na da katılmış ve ciddi denilebilecek şekilde yaralanmıştır.⁷⁶ Nesîbe gibi sıcak çatışmaya katılan müslüman kadınlar olduğu gibi yaralıları ve hastaları tedavi etmek, ordunun yemek ve su ihtiyaçlarını karşılamak gibi hizmetlerde çalışarak savaşlarda yer alan çok sayıda kadın sahâbî de bulunmaktadır. Hz. Peygamber ile yedi savaşa katıldığını ifade eden Ümmü Atıyye, bu savaşlarda askerlerin yemeklerini hazırladığını, yaralıları tedavi ettiğini ve hasta olanların bakımıyla ilgilendiğini belirtmektedir.⁷⁷ Uhud savaşına katılan Hz. Fatıma, Hz. Peygamber'in yarasını tedavi etmiş⁷⁸ yine aynı savaşa katılan Hz. Âişe de taşıdığı su testiyle savaş meydanındaki yaralılara ulaşarak onların su ihtiyaçlarını karşılamıştır.⁷⁹

Diğer taraftan ganimet taksimi konusunda Hz. Peygamber, savaşa katılanlar arasında kadın-erkek ayırımı yapmamış, elde edilen ganimetten savaşa katılan kadınlara da paylarını vermiştir.⁸⁰ Kadınların savaş meydanlarında üstlenmiş olduğu farklı görevler de bulunmaktadır. Örneğin Ümmü'l-Hayr bint Humeyr etkili konuşma yeteneğine sahip bir kadındır. Sıffin savaşında bulunmuş ve Hz. Ali'nin askerlerine cesaretlendirici konuşmalar yaparak motivasyonlarını sağlamıştır.⁸¹ Kur'ân ayetleri ve Hz. Peygamber dönemi uygulamaları göz önüne alındığında İslam toplumunun bir ferdi olarak kadının, gerekmesi durumunda, ordunun doğal bir üyesi olarak kabul görüldüğü söylenebilir.

3.4. Kadının Eğitim Hakkı

Kur'ân, insanı diğer canlılardan ayıran ve üstün kılan temel özelliği öğrenme yeteneği ile açıklamaktadır.⁸² Kur'ân'ın ilk ayeti olan "oku" emri, her türlü bilgi alanını kapsamakta ve derinlemesine düşünme, anlama ve kavramanın insan türü için gerekliliğini vurgulamakta, yaratıcıyı tanımanın hem dinin hem de ilmin temel amacı olduğunu belirtmektedir.⁸³ İnsan ancak bu sayede varoluşsal amacını ve şartlarını ve bu şartlar altındaki konumunu doğru bir şekilde değerlendirebilmektedir. İslam dini, bilgi edinmeyi ve eğitimi, her birey için temel hak ve sorumluluk olarak kabul etmektedir. Bu da ilmin, kadın ve erkek için eşit derecede bir yükümlülük olduğunu ve her iki cinsin de eğitim ve öğretimde eşit hak ve statüye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁴ Diğer taraftan kadının, erkekle aynı sorumluluğa sahip olması ve bunları yerine getirebilmesi için belli bir eğitim sürecinden geçmesi gerekir. Bu

⁷⁶ İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, 1990), 412-414.

⁷⁷ Müslim, "Cihâd ve Siyer", 142.

⁷⁸ Buhârî, Vudû', 72.

⁷⁹ Müslim, "Cihâd ve Siyer", 136.

⁸⁰ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 141.

⁸¹ Rızâeddîn b. Fahreddîn, *Meşhur Hatunlar*, nşr. Ahmet Acarlıoğlu, (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020), 87.

⁸² Nureddîn es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn: Madürîdiyye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 18.

⁸³ Faruk Gün, *İlahi Merhamet Bağlamında Kadın Sorunsalına Kelami Bir Bakış*, 114.

⁸⁴ Bakara, 2/31; Alak, 96/1-5; Gün, *İlahi Merhamet Bağlamında Kadın Sorunsalına Kelami Bir Bakış*, 114.

açından İslam, erkeğe olduğu gibi kadına da dinî sorumluluklarını öğrenmeyi farz kılmıştır.⁸⁵

İslam'ın erken dönemlerinden itibaren kadınların eğitim ve öğretim faaliyetlerine aktif katılımının sağlanması ve bu konuda yapılan teşvikler, İslam'ın kadınların eğitime verdiği önemi göstermesi yönüyle dikkat çekmektedir.⁸⁶ Hz. Peygamber dönemi kadınları, eğitim-öğretim faaliyetlerinden geri kalmama yönündeki taleplerini Hz. Peygamber'e ilettiklerinde bu istekleri olumlu karşılanmış ve kadınların eğitimi için kendilerine özel bir zaman ayrılmıştır. Bu sayede kadınlar öğrenmek istedikleri konuları bizzat Hz. Peygamber'den öğrenme imkânı bulmuşlardır.⁸⁷ Asr-ı saadet döneminde kadınlardan bazılarının, okuma-yazma bildiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Ümmü Varaka gibi bazı kadınlar da Kur'ân'ın mushaf haline getirilmesi sürecinde bilgileriyle katkıda bulunmuşlardır.⁸⁸ Hz. Aişe, dinî bilgisinin derinliği sebebiyle eğitim-öğretim faaliyetlerinde aktif olarak bulunmuş, kadın ve erkek çok sayıda sahâbînin öğrenmek istedikleri meseleleri açıklamış, yanlış bilinen hususları tashih ederek bir nevi rehberlik ve öğretmenlik yapmıştır.⁸⁹ Bu örnekler müslüman kadınların, eğitim faaliyetlerinden geri kalmadıklarının bir göstergesi niteliğindedir. İslam'ın bilgiye ve bilgi edinmeye verdiği değer çerçevesinde kadınların eğitimi, sadece bireysel anlamda ilerlemeye katkı sağlamakla kalmaz aynı zamanda toplumun genel refahına ve bilinç düzeyinin gelişmesine de önemli katkılarda bulunur. Zira eğitilmiş kadınlar, sağlık, aile planlaması, çocuk yetiştirme ve ekonomik katılım sağlama gibi konularda daha bilinçli ve etkin rol üstlenebilmektedirler. Bu da toplumun genel olarak gelişmesine ve ilerlemesine katkıda bulunur.⁹⁰

3.5. Kadının Çalışma Hayatı

İslam'a göre kadınlar ev içinde ve dışında çalışabilir, ailesinin ihtiyaçlarını sağlamada kocasına ekonomik yönden yardımcı olabilir. Kadınlar mali ve ekonomik alanda erkeklerle eşit statüdedir. Bu bakımdan borçlar hukuku ve ticaret hukuku alanlarında erkeklerin sahip olduğu bütün hak ve yetkilere kadınlar da doğal olarak sahiptir. Bu konuda kadın olmaları sebebiyle dinî açıdan herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. Nitekim *"İnsan için ancak çalıştığı vardır."*⁹¹, *"...kadınların da kazandıklarından nasipleri vardır."*⁹² *"Rableri, onlara şu karşılığı verdi: "Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim."*⁹³ ayetleri bu

⁸⁵ Mahmut Şeltût, *İslâm Akîde ve Şerîa*, (Kâhire: Dârü's-Şürûk, 1968), 222.

⁸⁶ İbrahim Sarıçam-Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 132.

⁸⁷ Müslim, *Birr*, 152

⁸⁸ Ümmü Gülsüm binti Ukbe, Âişe binti Sa'd, Kerîme binti el-Mikdâd, Şifâ binti Abdullah ve Hz. Peygamber'in eşlerinden Hafsa binti Ömer okuma yazma bilen hanımlardan bazılarıdır. (Bkz. Komisyon, *Hadislerle İslâm*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 4, 234)

⁸⁹ Bkz. Mustafa Fayda, "Âişe", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 2/201-205.

⁹⁰ Şakir Gözütok, "Hz. Peygamber Döneminde Kadın Eğitimi ve Öğretimi", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, 20-22 Nisan 2007 (İslami İlimler Dergisi Yayınları: 2007), 567.

⁹¹ Necm, 53/39.

⁹² Nisa, 4/32.

⁹³ Âl-i İmrân, 3/195.

manayı desteklemektedir. Bu ayetler, kadın hakları bakımından erken denilebilecek bir dönemde ortaya konmuş ve inkılap niteliğindeki bir hükmü içermektedir. Zira Roma hukukundan 19. yüzyılın ortalarına kadar Batı dünyasında yürürlükte olan hukuk sistemlerine bakıldığında hem çalışıp kazanma hakkı hem de kazandığına malik olma ve kazancı üzerinde tasarruf yetkisine sahip olma bakımından kadınların aleyhine olan birçok hükme yer verildiği görülmektedir.⁹⁴ Günümüzde ise aile hukuku alanında yürürlükte olan düzenlemelere bakıldığında kadın, evlilik birliği devam ederken kendi kazandıklarına ve edinmiş olduğu mal varlığına tek başına sahip olamamakta, bunlar üzerinde dilediği şekilde tasarruf etme hakkına sahip olamamaktadır.⁹⁵

Gerek Hz. Peygamber gerekse sonraki dönemlerde kadınların ticaret yaparak iş hayatında aktif olarak yer aldıklarını gösteren çok sayıda örnek bulunmaktadır. Örneğin Esmâ bint Mahreme isimindeki kadın sahabî Medine çarşısında güzel koku satıyordu.⁹⁶ Ticaret yapan Kayle el-Enmâriyye isimindeki kadın İslam'ın ticaret ahlakıyla ilgili sorular sorarak Hz. Peygamber'den önemli bilgiler öğrenmişti.⁹⁷ Semrâ bint Nüheyk ve Şifâ bint Abdullah isimindeki kadınlar ise yapılan alışverişleri denetlemişler ve sonraki yıllarda "hisbe teşkilatı" olarak kurumsallaşacak görevi yerine getirmişlerdi.⁹⁸ Osmanlı döneminde kadınlar öncelikle ebelik gibi mesleklerde çalışmış, zamanla öğretmenlik ve okul yöneticiliği gibi alanlarda da yer almışlardır. Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan süreçte kadınların çalışma hayatındaki rolleri genişlemiş; kadınlar, öğretmenlik ve devlet memurluğu gibi alanlarda çalışarak toplumsal statü kazanmışlardır.⁹⁹

İslam'a göre yeterli yetenek ve liyakate sahip olan kadınların devlet başkanlığı da dahil olmak üzere her türlü yönetim pozisyonunda bulunmalarında dinî yönden herhangi bir engel ve sakınca bulunmamaktadır. Nitekim bazı İslam toplumlarında kadınlar, adlî teşkilat hiyerarşisinde otorite olarak kabul edilen "divân-ı mezâlîm" mahkemelerinde başkanlık görevlerinde bulunmuşlardır. Günümüz İslam toplumlarında da kadınlar siyaset de dahil olmak üzere birçok alanda etkin görevler üstlenmektedirler.¹⁰⁰ Konuyla ilgili olarak tartışma konusu olan "*İdarecisi kadın olan*

⁹⁴ Geniş bilgi için bkz. Özlem Söğütü Erişgin, "Roma Toplumunda Kadının Konumu", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2013, 4/2 (1-31)

⁹⁵ Komisyon, *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 2/57.

⁹⁶ İbn Abdülber, *İstîab*, 903.

⁹⁷ Ticaretle uğraşan Kayle isimli bu kadın Hz. Peygamber'e gelerek: "*Ben ticaretle uğraşıyorum. Bir şeyi satın almak istediğim zaman verebileceğim miktardan daha düşük bir fiyat teklif ediyorum. Sonra yavaş yavaş artırarak düşündüğüm fiyata kadar çıkıyorum. Bir şeyi satacağım zaman da, önce satabileceğim fiyattan daha yüksek bir fiyat teklif ediyorum, sonra yavaş yavaş inerek düşündüğüm fiyata geliyorum, bu uygulamam hakkında ne dersin?*" diye sormuş Hz. Peygamber de "*Böyle yapma. Bir şey satın almak istediğin zaman, sana verilse de verilmese de düşündüğün fiyatı söyle. Yine bir malı satmak istediğin zaman, versen de vermesen de yüksek fiyat değil satmak istediğin fiyatı söyle.*" cevabını vererek ticaret alanında bir ilkeyi ortaya koymuştur. (İbn Mâce, "Ticâret", 29.)

⁹⁸ Bkz. İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, (Ürdün: Dârü'l-A'lâm, 2002), 914; Askalânî, İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Bicavî, (Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1412), 7/ 727-728.

⁹⁹ Nihal Cihan Temizer, "9. Yüzyılda Batı'da ve Osmanlı'da Kadının Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2022), 51-70.

¹⁰⁰ Faruk Gün, *İlahi Merhamet Bağlamında Kadın Sorunsalına Kelami Bir Bakış*, 117.

bir kavim iflah olmaz."¹⁰¹ hadisinin ise söylendiği şartlar ve söylenme sebebi dikkate alındığında kadınların idari görevlere getirilmesinin uygun olmadığı şeklinde genel bir hüküm ortaya koymadığı anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamber bu ifadeyle o dönemde idarecisi kadın olan İran devletini kastetmiş, İran devletinin felah bulamayacağını ifade etmiştir. Nitekim bazı kaynaklarda da bu rivayet ile İran devletinin kastedildiği, yönetim alanında kadına yer verilmemesi anlamında yorumlanmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir.¹⁰² Ayrıca Neml sûresinde kavmine hükümdarlık yapan Sebe Melikesi Belkıs'tan bahsedilirken¹⁰³ olumsuz herhangi ifadeye yer verilmediği, kadınların devlet başkanlığı görevinde bulunmamasını gerektiren veya bunu hissettiren tutumun da bulunmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İslam'da, devlet başkanlığı da dahil olmak üzere her türlü görevde cinsiyet ayırımı yapılmaksızın gerekli ehliyet ve liyakate sahip olmaktan başka bir kriter söz konusu değildir.

İslam'da erkeklere verilen temel hak ve özgürlükler kadınlara da eşit derecede tanınmış, kadın olmak, hak ve yetki sınırlamalarına sebep olan bir etken ve gerekçe olarak kabul edilmemiştir. Kadınlar ve erkekler İslam'ın temel ilke ve hükümleri ile genel ahlak kurallarına uygun olmak şartıyla çalışma ve ekonomi hayatına katılma ve ticarî faaliyetler yapma haklarına sahiptir.¹⁰⁴

3.6. Kadının Siyasal ve Toplumsal Hayattaki Konumu

İslam'da kadının siyasi ve toplumsal alanda yer almalarında ve bu alanlardaki faaliyetlere katılmalarında herhangi bir engel bulunmamaktadır. İslam tarihinin erken dönemlerinde kadınların dinî ve toplumsal alanda önemli roller üstlendiği görülmektedir. Bu dönemin önemli kadın simalarından biri Hz. Hatice'dir. O, yaşadığı toplumundaki hâkim anlayışın aksine batıl inançları reddetme cesaretini ortaya koymuş, İslam'ın yayılmasına önemli hizmetlerde bulunmuştur.¹⁰⁵ Hz. Peygamber döneminde kadınların bazı sözleşmelerde taraf olmaları da onların siyasi yönden etkin olduklarına örnek olarak verilebilir. Kadınlar hem Akabe görüşmelerinde hem de Mekke döneminde birkaç defa Hz. Peygamber ile bîat sözleşmesi yapmışlardır.¹⁰⁶

Risalet döneminde mescitler, yalnızca ibadethane hüviyetinde olmayıp toplumsal hayatın merkezi konumunda işlevsel ve çok yönlü yerlerdi. Dini, ilmi ve siyasi pek çok faaliyet mescitlerde gerçekleştiriliyordu. Hz. Peygamber, kadınların mescide gelmelerini tavsiye ve teşvik etmiş, evli kadınların eşlerinden buna engel

¹⁰¹ Buhârî, "Meğâzî", 83.

¹⁰² Hicretin yedinci yılında Hz. Peygamber çevre devletlerin hükümdarlarına İslâm'a davet mektupları göndermişti. Bunlar arasında İran hükümdarı da vardı. İran hükümdarı, davet mektubunu okuduktan sonra hakaret ederek yırtmıştı. Bunu haber alan Hz. Peygamber çok üzülmüştü. Aynı yıl İran hükümdarı oğlu Şîrûye tarafından öldürülmüştü. Hükümdar Şîrûye iktidara geçmek için hem babasını hem de erkek kardeşlerini öldürmüş, nihayet hükümdar olmuş fakat kısa bir süre sonra kendisi de ölmüştü. Hükümdar ailesinde yönetimi devralacak hiçbir erkek kalmadığı için kız kardeşi Buran İran hükümdarı oldu. Bu durumu haber alan Hz. Peygamber "*İdarecisi kadın olan bir kavim iflah olmaz.*" buyurmuş ve bu ifade ile o dönemde hükümdarı kadın olan İran devletini kastedmiştir. (Bkz. Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin, *Umdetü'l-kârî şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 13/ 75-76.

¹⁰³ Bkz. Neml, 27/23-44.

¹⁰⁴ Gün, *İlahi Merhamet Bağlamında Kadın Sorunsalına Kelami Bir Bakış*, 126.

¹⁰⁵ Buhârî, "Bedü'l-vahy", 3; Müslim, "Fazâilü's-sahâbe", 69.

¹⁰⁶ Bkz. Nesâî, "Bîat", 18.

olmamalarını istemiştir.¹⁰⁷ Bu sayede kadınlar, namazlarını mescitte edâ etmelerinin yanında Hz. Peygamber'in sohbetlerine de katılma imkânı bulmuşlardır. Hz. Peygamber, toplumsal sevinçlerin paylaşıldığı önemli zamanlardan olan bayramlarda kadınların özel günlerinde olsalar dahi mescitte bulunmalarını istemiş,¹⁰⁸ bayramın bütünleştirici atmosferinden ve manevi ikliminden onları mahrum bırakmamıştır.

İslam'da kadınların siyasal ve sosyal alanda faaliyet göstermelerine ve toplumsal yaşamın imkanlarından yararlanmalarına engel teşkil edecek herhangi bir durum ve yorum söz konusu değildir. Aksine kadınların bu alanlardaki etkinliklerinin erken dönemlere kadar uzandığı söylenebilir. Örneğin Mekke'nin fethinden sonra kadın sahabîlerden Ümmü Hânî, İbn Hübeyre isimli şahsa emân vermek suretiyle onun can güvenliğini sağlamıştır. Ümmü Hânî'nin yapmış olduğu bu uygulama devlet başkanı sıfatıyla Hz. Peygamber tarafından da onaylanmıştır.¹⁰⁹ Herhangi birine eman verme işlemi hukuki olduğu kadar siyasi yönü de bulunan bir uygulamadır. Bu işlemin en yüksek idari otorite tarafından onaylanması da emân verenin yapmış olduğu işlemde yetkili olduğuna işaret etmesi yönüyle önem arz etmektedir. Sevde bint Ümare b. el-Eşter el-Hemedânî de bu konuda dikkate değer başka bir örnektir. Hz. Ali'nin irtihalinden sonra Sevde'nin Hz. Muaviye ile yapmış olduğu konuşma dikkat çekicidir. Sevde Hz. Muaviye'ye şöyle demiştir: "Beldemize görevlendirdiğiniz Bişr b. İrtâ vatandaşların hakkını gözetmiyor. Onu görevden alırsanız biz toplum olarak yatışırsınız, yoksa toplum size karşı ayaklanabilir." Bu uyarı üzerine Hz. Muaviye yönetici olan Bişr'i görevden almıştır.¹¹⁰ Bu durum kadınların hem toplumsal hem de siyasal alandaki etkin rollerini ve bu rollerin İslam dünyasında kabulle karşılandığını göstermektedir.¹¹¹

3.7. Aile Yapısı İçerisinde Kadının Konumu

İslam'da kadın ve erkek birbirlerinin rakibi veya alternatifi olarak tasavvur edilmemiştir. Aksine erkek ve kadın birbirlerini tamamlayan ve destekleyen iki temel unsur olarak kabul edilmiştir. Nitekim "*Kadınlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz.*"¹¹² âyeti ile "*Kadınlar ve erkekler bir bütünü tamamlayan iki yarıdır.*"¹¹³ hadisi bu gerçeği ortaya koymaktadır. Kur'an'ın ifadesiyle kadın ve erkeğin birbirlerine libas yani örtü olma durumu, kendilerine verilen farklı üstünlüklerin karşı cinsin eksikliklerini örtmesi ve tamamlaması şeklinde yorumlanabileceği gibi ufak tefek kusurların karşılıklı olarak affedilmesi ve örtülmesi anlamında da anlaşılabilir.¹¹⁴ Ayrıca ilgili naslarda her iki cinsi ayırtıran düşüncelerin aksine birleştirici ve bütünleştirici bir dil kullanılmış olması da İslam'ın kadın ve erkeğe yaklaşım tarzını ifade etmesi yönüyle dikkat çeken diğer bir husustur. Bu bakımdan kadın ve erkek her birinin aile içindeki rolleri ve sorumlulukları bir vücudun organları gibi işlevseldir ve bu yönüyle de değerlidir.

¹⁰⁷ Müslim, "Salât", 136.

¹⁰⁸ Müslim, "İdeyn", 12

¹⁰⁹ Buhârî, "Cizye", 9.

¹¹⁰ Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *el-İkdü'l-Ferîd*, nşr. Ahmed Emîn v. dğr., (Kahire: 1940), 1/291.

¹¹¹ Faruk Gün, *İlahi Merhamet Bağlamında Kadın Sorunsalına Kelami Bir Bakış*, 119.

¹¹² Bakara, 2/187.

¹¹³ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 94.

¹¹⁴ Şaban Ali Düzgün, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 83.

İslam düşüncesinde kadın, evleneceği kişiyi seçme hakkına sahiptir. Nitekim Kur'ân'da bu hakkın kadına verildiği açık bir şekilde ifade edilmiştir.¹¹⁵ Hz. Peygamber de evlilik aşamasında kadının fikrinin ve onayının alınmasına yönelik tavsiyelerde bulunmuş,¹¹⁶ kadının istemediği biriyle evlendirilmesini yasaklamış ve buna yönelik uygulamaları iptal ederek geçersiz kılmıştır.¹¹⁷

İslam ümmetinin çekirdeğini oluşturan ailenin oluşumunda ve sürekliliğinde kadın, merkezi bir konuma ve öneme sahip olmuştur. Hz. Peygamber'in "*Sizin hanımlarınız üzerinde hakkınız olduğu gibi, hanımlarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır.*"¹¹⁸ buyurarak aile birlikteliği içerisinde eşlerin karşılıklı görev ve sorumluluklarını hatırlatmakta, eşlerin birbirini benimsemesi gerektiğini vurgulayarak her iki tarafa da sorumluluklar yüklemektedir.¹¹⁹ Diğer taraftan Kur'ân'ın, aile birlikteliği içerisindeki erkeği, kadınlar hakkında "kavvâm" olarak nitelediği görülmektedir.¹²⁰ Erkeğe mutlak bir üstünlük ve imtiyaz alanı sağlamayan "kavvâm" ifadesi, erkeğin aile içindeki sorumluluklarını tanımlayan bir kavramdır. "Bir şeyin üzerinde duran, ona hâkim olan, onunla ilgilenen" gibi anlamları barındıran bu terim erkeğe; aile reisi olma, aileyi eğitme, aile ile ilgilenme, savunma, ıslah etme ve kazanç sağlama gibi roller yüklemektedir. Günümüzde bu kavram "aile reisliği" anlamında kullanılmakta ve bu yönüyle erkeğin aile içindeki liderlik ve yöneticilik görevlerini vurgulamaktadır.¹²¹

SONUÇ

Dinlerin öğretileri kutsal metinlerinde yer alan bilgiler çerçevesinde şekillenebildiği gibi dinlerin daha doğrusu dindarların tarih içinde yaşadıkları olaylar, karşılaştıkları kültür ve dinler de dinlerin öğretileri üzerinde etkili olmaktadır. Yahudi kutsal metinlerinde kadının konumunu belirleyen hususlar genellikle kadının yaratılışı ve hataya düşmesi ile ilgili rivayetler bağlamında olumsuz olarak yorumlanmıştır. Kutsal metinlerin ataerkil toplum tarafından yorumlanması da Yahudilikte kadının olumsuz olarak algılanmasında önemli bir etkisi olmuştur. Yahudilikte kadın ile erkek arasında yaratılıştan başlayan bir ayırım ya da statü farkı neredeyse Yahudi tarihinin her döneminde ve Yahudi toplumunun sosyal ve dinî gibi alanlarda hâkim bir anlayış olmuştur. Yahudilikte kadın sorumluluk bağlamında ikincil statüde yer almaktadır. Kadın erkek için yaratılmıştır. Hatasından dolayı da zayıf karakterli ve ayartıcı özellikleri dolayısıyla erkeğe bağlı olmak durumundadır. Dini sorumlulukları açısından Yahudilikte kadın sınırlı sorumluluklara sahiptir. Şahitlik etme, zamana bağlı ritüellere katılma, Tevrat öğrenme, okuma ve öğretme, miras alma, boşama yetkisine sahip olma gibi hususlarda kadın dinen engellenmiştir. Bu da

¹¹⁵ Bkz. Bakara, 2/230, 232, 234.

¹¹⁶ "Dul kadın, kendisini evlendirme hususunda velisinden daha önceliklidir. Bakireden izin istenir, onun izni susmasıdır." (Müslim, "Nikâh", 66; Tirmizî, "Nikâh", 12; Ebu Dâvud, "Nikâh", 26)

¹¹⁷ Buhârî, "İkrâh", 3; Ebu Dâvud, "Nikâh", 24, 25; Klasik fıkıhta kadın üzerindeki velâyet tartışmaları bağlamında mezhep içi münâzara örneği için bkz. Sefa Atik, *Fıkıh ve Münâzara*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 148-152.

¹¹⁸ Tirmizî, "Radâ", 11.

¹¹⁹ Bkz. Ebû Dâvûd, "Nikah", 39, 40; İbn Mâce, "Nikah", 3, 4;

¹²⁰ "Allah'ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar." (Nisa, 4/34)

¹²¹ Komisyon, *Kur'ân Yolu*, 2/59, 60.

kadının Tanrı tarafından da doğrudan muhatap alınmağı anlayışını pekiştirmektedir. Tanrı kadını ancak babası ya da kocası sorumluluğunda muhatap almaktadır. Koca ya da babanın dinî bir emri yerine getirmesi kadın için de yeterli olmaktadır. Kısacası Yahudilikte kadın algısı, bazı dönemler ve örnekler hariç olumsuzdur ve kadın ikincil statüde kabul edilmektedir. Yahudi Aydınlanması ile birlikte modern dönemde kadının erkeklerden farklı olmadığı benimsenmiş ve uygulanmış olmakla birlikte bu durum tüm Yahudi gruplarca benimsenmiş bir durum olmadığı da söylenebilir.

Hıristiyanlığın kadın algısının büyük oranda Yahudilikten miras alındığı söylenebilir. Hıristiyanlıkta kadının yaratılması, günah işlemesi ve Hz. Adem'i günah işlemeye sevk etmesi dolayısıyla olumsuz bir algı söz konusudur. Tanrı ile muhatap olmada erkek ile eşit olsa da kadın, sorumluluk ve algı açısından ikincil statüdedir. Ayartıcı, yeterli düzeyde akıllı olmayan zayıf karakterli olarak olumsuz bir algıya sahip olan kadın dinî ritüellere katılma, kilisede görev alma gibi konularda erkeklerle aynı sorumluluğa sahip değildir. İsa döneminde kadının olumlu bir algısı olmakla birlikte Kilise Babalarının kadın hakkındaki fikirlerinin etkisiyle reform hareketlerinin ardından meydana gelen değişiklere paralel olarak kadın algısında bazı değişikler olmuştur. Kısacası Hıristiyan kutsal metinlerinde de kadın ile ilgili algı erkek ile eşit olmadığı şeklinde olumsuzdur. Ancak günümüzde Hıristiyanlıkta kutsal metinlerde olmasa da modern dönemlerde kadının hak ve hürriyet alanlarında kadının lehine oluşan bir atmosferden söz edilebilir.

İslam dininde ilkesel olarak kadın ile erkek arasında hiçbir ayırım yapmamış, her iki cinse de aynı hak ve yükümlülükler verilmiştir. Bu açıdan kadın ve erkek birbirlerinin rakibi olarak tasavvur edilmemiş, bilakis birbirlerini tamamlayan ve destekleyen iki temel unsur olarak kabul edilmiştir. Kur'ân'ın ifadesiyle kendilerine verilen farklı özellikleriyle kadın ve erkek, diğlerinin kusur ve eksikliklerini örten bir örtü (libas) olarak nitelendirilmiştir. Diğ taraftan İslam öncesi bazı din ve toplumlarda kadının sahip olması gereken statüden aşağı bir konumda yer aldığı, ontolojik açıdan erkekle aynı seviye ve değerde olmadığı görülmektedir. İslam dini varoluşsal anlamda kadın ve erkeği eşit seviyede kabul etmiş, cinsiyet temeline dayalı olan üstünlük anlayışını reddetmiştir. İslam'da üstünlük ölçüsü bireyin yaratıcıya ve insanlığa karşı gerekli sorumluluk bilincine sahip olmasıdır.

İslam, kadın hakları ve bağlantılı konularda önceki inanç sistemlerinde eksik veya yanlış kabul ettiği uygulamaları gidermiştir. Bu açıdan İslam düşüncesinde kadın haklarının ve hürriyet alanlarının açık bir şekilde ortaya konduğu söylenebilir. İslâm'da, erkeğe tanınan temel insani hakların tamamının kadına da tanındığı görülmektedir. Yaşam hakkı başta olmak üzere, mülk edinme ve tasarruf hakkı, kişilik ve haysiyetin korunması, inanç, düşünce ve ifade hürriyeti, eğitim ve aile kurma hakkı gibi temel haklar bakımından kadınla erkek arasında hiçbir fark bulunmamaktadır. Ticaret ve borçlar hukuku alanında da kadın, erkeklerin sahip olduğu bütün haklara sahiptir. İslam dininin bu konudaki tutumunun, cinsiyet temelli değil insan odaklı bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu anlamda İslam dini kadının, toplumdaki yerine ve saygınlığına dikkat çekmiş, hakları ve hürriyet alanları hususunda tespit ve uyarılarda bulunmuştur. Yapılan değişiklikler ve yenilikler, toplumun belirli bir kısmında yer alan seçkin kadın kesimine özgü kılınmamış, toplumun her kesiminden bütün kadınları ilgilendirecek şekilde ve hayatın olağan akışına uygun şekilde düzenlenmiştir. İslâm dini kadına hak ettiği değeri vermiş ve onu toplumun ve ailenin önemli bir unsuru olarak kabul etmiştir. Özellikle Hz. Peygamber'in kadınlara karşı

davranışlarından anlaşıldığı kadarıyla İslam'da kadınlara geniş haklar verildiği görülmektedir. Bu bakımdan İslam dini ile beraber kadının gerçek kimliğine kavuştuğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Askalânî, İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, th. Ali Muhammed Bicavî, Beyrut: Dârü'l-Ceyl 1412.

Atik, Sefa. *Fıkıh ve Münâzara*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2022.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin. *Umdetü'l-kârî şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 2001.

Batuk, Cengiz. "İsa Mesih Kadınları da Kurtaracak mı? (Hıristiyanlıkta Kadın Sorununa Genel Bir Bakış)". *Dini Araştırmalar 11/31* (2008), 19-48.

Besalel, Yusuf. *Yahudilik Ansiklopedisi II*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik, 2001.

Bozkurt, Nahide. *Monoteist Dinlerde Kadın*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023.

Düzgün, Şaban Ali. *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*. Ankara: Otto Yayınları, 2018.

Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed. *el-İkdü'l-Ferîd*. nşr. Ahmed Emîn v. dğr. Kahire: b.y. 1940.

Eşmeli, İsmet- Hiçyılmaz, Muhammed İsmail. "Yahudiliğin Erkek Egemen Anlayışı". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/1* (Haziran 2020), 72-87.

Eşmeli, İsmet. "Semavî Dinlerde Aile". *Aile ve Modernite*. ed. Salih Aybey vd. 61-75. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2017.

Göz, Kemal. *İslam'da ve Milletlerarası Belgelerde Hürriyetler*. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.

Gözütok, Şakir. "Hz. Peygamber Döneminde Kadın Eğitimi ve Öğretimi", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, 20-22 Nisan 2007 (İslami İlimler Dergisi Yayınları. 2007), 567-585.

Gün, Faruk. *İlahi Merhamet Bağlamında Kadın Sorunsalına Kelami Bir Bakış*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.

Gürkan, Salime Leyla. "Yahudi Geleneğinde Kadın Algısı". *Dinler Tarihi Araştırmaları VIII- Bütün Yönleriyle Yahudilik*. 631-648. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2012.

Gürkan, Salime Leyla. "Yahudilik'te Kadın". *Dinler Tarihinde Kadın*, ed. Bekir Zakir Çoban. 331-368. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.

Gürkan, Salime Leyla. *Anahatlarıyla Yahudilik*. İstanbul: İsam Yayınları, 2023.

Harman, Ömer Faruk. "Hıristiyanlık'ta Kadın Algısı". *Kur'an ve Kadın Sempozyumu*. 56-70. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Harman, Ömer Faruk. "Kadın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/82-86. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Hiçyılmaz, Muhammed İsmail. *Yahudilikte Aile ve Kadın*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, 2023.

<https://www.sefaria.org/Kiddushin.2a.1?lang=bi&with=Introductions%20to%20the%20Babylonian%20Talmud&lang2=en>.

Işık, Ramazan. "Dini Sorumluluk Bağlamında Kadının Statüsü". *Dinler Tarihi Araştırmaları VIII- Bütün Yönleriyle Yahudilik (Sempozyum 18-19 2012)*. Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları. Ankara 2012, 649-671.

İbn Abdülber. *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*. Ürdün. Dârü'l-A'lâm, 2002.

İbn Sa'd, Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1990.

Karaman, Elif Hilal-Mete, Duygu. "Hıristiyanlık'ta Kadın". *Dinler Tarihinde Kadın*. ed. Bekir Zakir Çoban. 369-400. (İstanbul: Selenge Yayınları), 2023.

Kitabı Mukaddes. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2. Basım, 2003.

Komisyon. *Hadislerle İslâm*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.

Komisyon. *Kur'ân Yolu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.

Meral, Yasin. *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*. İstanbul: Milet ve Nihal Yayınları, 2021.

Oflazoğlu, Nurcan – Yılmaz, Ali, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Genişleme ve Büyük Devlet Olma Rüyası". *DÜMAD (Dünya Mültidisipliner Araştırmalar Dergisi)* 6, 2023, 261-286.

Özcan, Şevket. "İnsana Verilen Değer Ekseninde Çeşitli Dinlerde İnsan: Dinler Tarihi Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme". *Dini Araştırmalar* 19/48 (2016), 203-224.

Rızâeddîn b. Fahreddîn. *Meşhur Hatunlar*. nşr. Ahmet Acarlıoğlu. Kahramanmaraş. Samer Yayınları 2020.

Sâbûnî, Nureddîn. *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn: Madürîdiyye Akâidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2005.

Sarıçam, İbrahim – Erşahin, Seyfettin. *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2013.

Söğütlü Erişgin, Özlem, "Roma Toplumunda Kadının Konumu", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2013, 4/2, 1-31.

Şeltût, Mahmut. *İslâm Akîde ve Şerîa*. Kâhire. Dârü's-Şürûk 1968.

Temizer, Nihal Cihan. "9. Yüzyılda Batı'da ve Osmanlı'da Kadının Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2022), 51-70.

Turan, Süleyman. "Kadınların Hıristiyan Misyon Tarihindeki Yeri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15. (2009), 157-177.

Turan, Süleyman. "Yahudilik ve Cinsel Kimlik Problemi". *Dinler Tarihi Araştırmaları VIII- Bütün Yönleriyle Yahudilik*. 695-716. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2012.

Ünal, Asife. "Hıristiyanlık'ta Aile", *Dinlerde Aile*. ed. Süleyman Turan-Asife Ünal. 117-154. İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2021.

Ünal, Asife. "Yahudilik'te Kadın Algısı". *Kur'an ve Kadın Sempozyumu*. 48-55. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Yasdıman, Hakkı Şah. "Yahudi Dininde Ailenin Yeri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/14 (2001), 241-266.

Yasdıman, Hakkı Şah. "Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşısı Söylemler". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2002), 97-121.

Yasdıman, Hakkı Şah. "Yahudilikte Aile". *Dinlerde Aile*. ed. Süleyman Turan-Asife Ünal. 57-116. İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2021.

Yasdıman, Hakkı Şah. "Yahudilikte Kadınlarla İlgili Müspet Söylemler Bağlamında Bazı Tespitler". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2002), 123-145.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul. Azim Yayınları 2017.

Yılmaz, İlknur. *Yahudilik'te Dua*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Yiğitoğlu, Mustafa. *Yahudilik*. İstanbul: Kitabı Yayınları, 2022.